

Теодор Дезев

Руската империя
като колониална държава
и продължаващият процес
на деколонизация
на някогашните ѝ владения

ЮБИЛЕЕН
СБОРНИК

посветен на
65-годишнината
на
проф. Георги Любенов Манолов
доктор на политическите науки

ЮБИЛЕЕН СБОРНИК

посветен на

65-годишнината

на проф. Георги Любенов Манолов
доктор на политическите науки

Съставители и редактори:

проф. д-р Йордан Иванов Бакалов – главен редактор

проф. д-р Томо Цветанов Борисов

доц. д-р Веселин Панов Лулански

доц. д-р Снежана Петкова Димитрова

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО СИГУРНОСТ
И ИКОНОМИКА – ПЛОВДИВ

ЮБИЛЕЕН СБОРНИК

посветен на

65-годишнината

на проф. ГЕОРГИ ЛЮБЕНОВ МАНОЛОВ
доктор на политическите науки

Пловдив ♦ 2023

Сборникът, посветен на 65-годишнината на проф. г.п.н. Георги Любенов Манолов включва 33 статии и студии на изследователи от различни научни средища от страната и чужбина. Разглеждат се актуални проблеми от широк кръг области – сигурност, право, финанси, мениджмънт, икономика, социология, политология, изкуствен интелект, медии, политика, здравеопазване и др. Представените изследвания отразяват съвременни търсения, анализи, подходи и методи в българската и чуждестранната наука.

Главен редактор:

проф. д-р Йордан Иванов Бакалов – ректор на ВУСИ

Съставители и редактори:

проф. д-р Йордан Иванов Бакалов – ректор на ВУСИ

проф. д-р Томо Цветанов Борисов – зам.-ректор на ВУСИ

доц. д-р Веселин Панов Лулански

доц. д-р Снежана Петкова Димитрова

© Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив, 2023

© Юбилеен сборник, посветен на 65-годишнината на проф. г.п.н. Георги Любенов Манолов, 2023

© Корица – Мариана Христова Еленова, 2023

© Издателски комплекс ВУСИ, 2023

ISBN (Print) 978-619-7343-91-5

ISBN (Online) 978-619-7343-93-9

Проф. д.п.н. Георги Любенов Манолов

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	11
-----------------	----

Първи раздел

КЪМ ТВОРЧЕСКИЯ ПОРТРЕТ

НА проф. ГЕОРГИ ЛЮБЕНОВ МАНОЛОВ

доктор на политическите науки.....	13
---	-----------

ТВОРЧЕСКА БИОГРАФИЯ

на проф. д.п.н. Георги Любенов Манолов.....	15
---	----

НАЙ-ВАЖНИ ПОСТИЖЕНИЯ

на проф. д.п.н. Георги Любенов Манолов.....	17
---	----

БИБЛИОГРАФИЯ НА ТРУДОВЕТЕ

на проф. д.п.н. Георги Любенов Манолов.....	25
---	----

ИНТЕРВЮ С проф. д.п.н. Георги Любенов Манолов.....	28
--	----

Втори раздел

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ,

ПОСВЕТЕНИ НА 65-ГОДИШНИЯ ЮБИЛЕЙ

НА проф. ГЕОРГИ ЛЮБЕНОВ МАНОЛОВ

доктор на политическите науки.....	35
---	-----------

Acad. Dimitar Dimitrov

The connection between government, politics and public opinion presents us with new challenges to solve	37
---	----

Проф. д.п.н. Тодор Галунов

Възможна ли е власт без привилегии	45
--	----

Проф. д.ю.н. Димитър Радев

Релевантност и ирелевантност в правото	67
--	----

Prof. Igor Britchenko, DES

Exogenous determinants of the European Union's economic security 80

Проф. д.и.н. Трендафил Митев

Апостолството като стил на ефективна защита на националните интереси в миналото и днес 96

Проф. д.ю.н. Намък Алиев

Преселването на арменците в Южен Кавказ в контекста на геополитиката на империите..... 126

Проф. д.с.н. Михаил Мирчев

Дистопиите в полето на демографските процеси в България..... 140

Проф. д.п.н. Веселин Маргаритов

Някои по-известни концепции за психофизическата подготовка в спорта 185

Проф. д.ф.н. Милко Петров

Топосът и неговата роля в медийната рецепция 197

Проф. д.н. Любомир Тимчев

Теоретични и правни аспекти на призоваването на лица от полицейските органи 207

Проф. д.н. Мария Нейкова

Правни аспекти и сигурност при използване на съвременни технологии в публичната и административната дейност..... 229

Проф. д.н. Севдалина Димитрова, д-р Петър Тишков

Релацията финансова устойчивост на фармацевтичния сектор „Сигурност“ 238

Проф. д-р Йордан Бакалов

Западните Балкани – възможни последици от украинско-руския конфликт върху стабилността им 264

<i>Проф. д-р Маргарита Пешева</i> Изкуственият интелект и медиите. Какво бъдеще ни очаква?	272
<i>Проф. д-р Томо Борисов</i> Научни основи на оцеляването В екстремални ситуации.....	283
<i>Проф. д-р Валентин Василев</i> Ефективен публичен мениджмънт В кризисен контекст – за въпросите, предизвикателствата и решенията	296
<i>Проф. д-р Нели Бенчева</i> Влияние на дигитализацията върху управлението на човешките ресурси: концептуален подход	313
<i>Проф. д-р Атанас Льондев, доц. д-р Бойко Петев</i> Някои проблеми на финансовата, данъчната, митническата и валутната сигурност.....	321
<i>Проф. д-р Васил Георгиев</i> Как Войната в Украйна променя Общата Външна политика и политика на сигурност на ЕС.....	338
<i>Проф. д-р Евгени Манев</i> Научният подход в анализите на сигурността	356
<i>Assoc. Prof. Iza Gigauri, PhD</i> Youth Entrepreneurship in Georgia: Students' Intentions to Embark on the Entrepreneurial Path	381
<i>Доц. д-р Блага Благоева</i> Мит, ценност, идеология в (пост)преходно време	399
<i>Доц. д-р Милорад Йорданов</i> Особености на престъпленията от омраза във връзка с дейността на полицията	411

<i>Доц. д-р Петър Тодоров</i> Местна власт и сигурност	432
<i>Доц. д-р Руси Янев</i> За понятията „изпиране на пари“ и „финансиране на тероризъм“	451
<i>Доц. д-р Бойко Петев</i> Релацията финансова – национална сигурност.....	490
<i>Доц. д-р Стоян Стоянов</i> Оперативно-издирвателен цикъл.....	503
<i>Доц. д-р Веселин Лулански</i> Проучване на системата за управление на качеството на Маастрихтския университет – Холандия	514
<i>Доц. д-р Теодор Дечев</i> Руската империя като колониална гържава и продължаващият процес на деколонизация на някогашните ѝ владения.....	531
<i>Доц. д-р Катя Михайлова</i> Предизборната кампания в политическа агония.....	625
<i>Д-р Чавдар Грошев, адв. Димитър Попов, докторант</i> Предявяване на класифицирани материали при разследването в досъдебната фаза на наказателното производство	654
<i>Гл. ас. д-р Иван Винаров</i> Балканските избори през 2023: „вятър на промяната“ или продължаващо безвремие.....	673
<i>Д-р Емилия Касова</i> Някои проблеми, свързани с икономиката на здравеопазването.....	707
CONTENTS	723

Доц. г-р Теодор Дечев

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

**РУСКАТА ИМПЕРИЯ КАТО КОЛОНИАЛНА
ДЪРЖАВА И ПРОДЪЛЖАВАЩИЯТ ПРОЦЕС
НА ДЕКОЛОНИЗАЦИЯ НА НЯКОГАШНИТЕ Ѐ
ВЛАДЕНИЯ**

Assoc. Prof. Teodor Dechev, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

**THE RUSSIAN EMPIRE AS A COLONIAL STATE
AND THE ONGOING PROCESS OF DECOLONIZATION
OF ITS FORMER POSSESSIONS**

***Резюме:** В текста се разглежда Руската империя в качеството ѝ на колониална държава. Анализът е направен с основен акцент върху Владенията на Русия в Южен Кавказ и Средна Азия, а също така и в Сибир и в Далечния изток. Разгледани са различните колониални практики: както колониални институции, като Кавказкото наместничество и генералгубернаторствата в Средна Азия и Сибир. На критичен анализ е подложена тезата за „цивилизаторската мисия“ на Руската империя в нейните „покрайнини“ – колонии. Разгледан е преходът в статута*

***Abstract:** The text examines the Russian Empire as a colonial state. The analysis is made with the main emphasis on Russia's possessions in the South Caucasus and Central Asia, as well as in Siberia and the Far East. Various colonial practices are examined, as are colonial institutions such as the Caucasian Viceroyalty and the governorates-general in Central Asia and Siberia. The thesis about the „civilizing mission“ of the Russian Empire in its „outskirts“ – colonies is subjected to critical analysis. The transition in the status of the colonies of the Russian Empire after the February Revolution of 1917 and the October*

на колониите на Руската империя след Февруарската революция от 1917 г. и Октомврийския преврат, по време на съществуването на СССР и в наши дни. Констатира се, че от геополитическа и геоикономическа гледна точка оста Азербайджан – Казахстан придобива голямо значение. Всъщност синергията между Азербайджан и Казахстан може да бъде наречена „локомотив на деколонизацията“ в Средна Азия и Южен Кавказ в момента.

Ключови думи: Южен Кавказ; Средна Азия; Руска империя; колонии; деколонизация; Азербайджан; Казахстан

Coup, during the existence of the USSR and today is examined. It is noted that from a geopolitical and geo-economic point of view, the Azerbaijan-Kazakhstan axis is gaining great importance. In fact, the synergy between Azerbaijan and Kazakhstan can be called the „locomotive of decolonization“ in Central Asia and the South Caucasus at the moment.

Keywords: South Caucasus; Central Asia; Russian Empire; colonies; decolonization; Azerbaijan; Kazakhstan

ВЪВЕДЕНИЕ

Ситуацията, която беше създадена с ескалацията на военните действия в Украйна и въвличането на Руската федерация в пълномащабна война с Киев, отключи верига последващи събития. Някои от тях имаха предистория и бяха част от вече протичащи процеси, но като цяло войната в Украйна рязко ускори комплекс от процеси, който би могъл да бъде наречен „втори етап на деколонизацията“ на бившите територии на Руската империя и Съветския съюз в Южен Кавказ (Закавказието) и Средна Азия.

Тук не става дума за някакви идеологически заклинания или пропаганда. Става дума за анализ на действително протичащи процеси. Ако се върнем един век назад в историята, ще видим, че в началото на XX в. Русия е съвсем истинска колониална империя. Тя владее огромни територии, на които живее

съвършено НЕ-руско население, което по никакъв начин и по никакъв повод не е заявявало желание да бъде поставено под владението на „Третия Рим“, още повече че огромната част от това население не е нито славянско, нито християнско, още по-малко православно.

В тази колониална империя има всичко, което сме наблюдавали в останалите, неподлежащи на „оспорване“ колониални империи, – колонизация, завоевателни войни, непровокирано насилие над местното население, прерастващо периодически в етническо прочистване тук и там, асимилация, създаване на т.нар. „компрагорски“ прослойки и т.н.

Съвременната руска научна литература (с кавички или без) изобилства с възхвали за руската „цивилизаторска роля“ в завладенията от Руската империя земи в Кавказ, Закавказието, Сибир или Далечния изток. Разликата е само в това на кого точно се приписва „цивилизаторската роля“ – на Руската империя, на руския народ или на някое съсловие от руското общество, примерно на руските военни.

Типичен пример за съчетание на признанието, че Руската империя е колонизирала обширни територии, съчетан с оправданието за нейното по-високо цивилизационно развитие спрямо колонизираните територии, откриваме примерно в позицията на Владлен Георгиевич Буров в рамките на научната дискусия „Проблеми на цивилизационното развитие“ през 2021 г. Той заявява следното:

„След създаването на мощната Руска гържава при Иван Грозни и след това – при появата на Руската империя при Петър I, започва процесът на колонизация от страна на Русия на различни територии на изток – в Сибир и Далечния изток, на юг – в Новорусия(!), в Кавказ и на запад – в Прибалтика. В днешно време този процес се оценява по различен начин от политиците и учените на различни гържави – както на такива, които са влизали

преди в състава на Руската империя, така и на такива, които не са влизали в нея. Ние нямаме намерение специално да се спираме в статията на тези оценки, защото това не влиза в нашата задача. За нас главното е да изясним какво влияние са оказали руската цивилизация, руската култура на народите, които са влизали в състава на Руската империя, а след това – на Съветския съюз. Ако бъдем обективни, то не можем да не признаем, че в повечето случаи това влияние е било положително.

На първо място, много народи, живеещи на присъединените територии (Казахстан, Киргизия, Туркмения, Кавказият, Сибирският и Далекотоизточният регион), по своето културно и социално-икономическо развитие са се намирали на по-ниска степен от Централна Русия. Затова влизането на тези народи в състава на Русия, независимо от това на каква основа е било направено това – доброволно или не, е спомогнало за тяхното приобщаване към постиженията на по-висока цивилизация: в тези региони на Русия са се появили собствена интелигенция, образован елит, били са създадени съвременни културни комплекси.

На второ място, е протичало взаимното влияние на различните национални култури, обичаи, методи на стопанска дейност. В резултат се е сглобявал, формирал многонационалният руски народ“ [Буров, Владлен Георгиевич 2021: 244].

Алексей Вдовин изследва една от големите инициативи на адмирала и реформатор на Руската империя, Великия княз Константин Николаевич – „Литературната експедиция“, финансирана от Министерството на флота през 1855 – 1861 г. Авторът специално се фокусира върху възгледите за „цивилизационната мисия“ на Русия, така, както тя е изразена от участвалите в експедицията писатели, които били ангажирани да изследват разнообразните крайбрежни населения в империята – потенциален източник на моряци. Съсредоточавайки се върху етнографските есета, написани от участниците в експеди-

цията, като Алексей Писемский, Аполон Майков, Михаил Михайлов, Сергей Максимов и Иван Гончаров, авторът показва, че проблем се оказва не вярата на писателите в „цивилизационната мисия“ на Русия сама по себе си, но тяхното разбиране за Върховната цел на „цивилизването“ [Вдовин, Алексей 2014].

Мнозинството (с изключение на Писемский) било склонно да се застъпва за пълна асимилация на етнически не-руските народи. И всички участващи писатели са били склонни да класифицират народите на империята според строги културни, и дори биологични йерархии, което предполага, че дискурсът на расовото разделение вече се е разгърнал в Русия през 50-те години на XIX в. Авторът обосновава това твърдение, като поставя възгледите на писателите – участници в експедицията, в широкия исторически контекст на етнографията и ориенталистиката от средата на XIX в. [Вдовин, Алексей 2014].

Така например Багдасарян и Реснянский изследват „цивилизационната роля на руския народ в развитието на регионите на Руския Юг, пречупена през призмата на етногеографската динамика“. Самите автори представят квинтесенцията на работата си, като твърдят, че „съгласно предложената от авторите хипотеза цивилизационните възходи и упадъци са в корелация с векторите на миграционната динамика на цивилизационно образуващия народ и усвояването от негова страна на етническата периферия. Делът на руския народ като цивилизационно образуващ се разглежда като индикатор на включеността на изследвания регион в руската цивилизационна система“ [Багдасарян, Вардан Эрнестович и Сергей Иванович Реснянский 2018: 834].

Двамата автори с голяма загриженост проследяват тенденцията на намаляване на относителното тегло на представителите на руския етнос в националноадминистративните формации в Северен Кавказ, като стигат до „важния

извод за необходимостта от по-нататъшно укрепване на руската държавност във връзка с това, че Русия с векове се развива като многонационална държава, като държава – цивилизация, в центъра на която се намира руският народ, който обединява всички“ [Багдасарян, Вардан Эрнестович и Сергей Иванович Реснянский 2018: 834].

Надежда Оскаровна Блейх е сред представителите на тези изследователи, които изследват ролята на отделните „етажи“ в руската имперска съсловна йерархия като „цивилизационни фактори“. Сред нейните работи откриваме трудове, посветени на „проблемите на мисионерството в Северен Кавказ в контекста на просветителската политика на Русия през XIX в.“ [Блейх, Надежда Оскаровна 2016] или пък на „просветителската дейност на имперските чиновници за конструирането на унитарно социокултурно пространство в Северен Кавказ през първата половина на XIX в.“ [Блейх, Надежда Оскаровна 2017].

Светлана Н. Брежнева разглежда преселническата колонизационна политика на Руската империя в Туркестанския край в контекста на т.нар. „акултурация“¹. Според нея идеята за „акултурацията“ е била заложена в самия принцип на имперската политика на Русия, която е разглеждала Туркестан като своя национална покрайнина и е смятала русификацията за работа на недалечното бъдеще. Преселването на руски селяни в Туркестан се е регулирало от общоприети в Русия законодателни норми, но е имало и свои местни особености [Брежнева, Светлана Н. 2018].

¹ Под „акултурация“ в руския „цивилизационен научен дискурс“ (от латинското *acculturare* – доближаване, сближаване) се разбира процес на взаимно влияние на културите, обмяна на културни особености, в т.ч. и възприемане от един народ (етнос) изцяло или частично на културата на друг народ. (Последното е любим сюжет на руските изследователи.) При това оригиналните културни модели на едната или на двете групи могат да се изменят, но и групите си остават различни, както дотогава.

Своеобразието на руската колонизация се е свеждало до това, че от една страна, в Туркестанския край е живеело другоезично население с друга менталност и с друга религия, а от друга страна, по-голямата част от територията на този край е била завоювана със силата на оръжието и това обстоятелство не е прибавяло доверие към руската власт у местното население.

Въпреки това според Светлана Н. Брежнева в началото на преселническия процес, когато между руските колонисти и местните жители са започнали да се създават стопански взаимоотношения, е имало основа за акултурация. Анализът на по-нататъшната преселническа и колонизаторска политика на Руската империя води според авторката до извода, че пречките пред по-нататъшното продължаване на процеса на акултурация са били и с обективен, и със субективен характер.

Към обективните причини са отнесени различната „конфесионална насоченост“, различните черти в менталитета, отдалечеността на територията от Русия(!). Субективните причини се заключават в „неправилното решение на царската власт за изолиране на рускоезичното население от коренните жители, изземването на „излишъците“ от земята от местното население, лъкатушенията в работата на Преселническото управление, членовете на което често злоупотребявали със своето служебно положение“ [Брежнева, Светлана Н. 2018].

Светлана Н. Брежнева констатира също така и че „отрицателна роля е изиграла привързаността на руската власт, на туркестанската администрация, и даже на руските преселници към [тезата за] „цивилизаторската мисия на Русия“, в съответствие с която се е поставяла задачата за приобщаване на „дивите“ народи към европейската цивилизация, което служело като аргументация за обясняване на необходимостта да

се занесат „блага“ на „непросветените народи“ [Брежнева, Светлана Н. 2018].

Една от най-суперлативните статии за „цивилизаторската мисия на руския народ“ е трудът на Вадим Анатолиевич Тураев, посветен на „цивилизаторската мисия на руския народ в културното пространство на Тихоокеанска Русия и проблемите на постсъветската интеграция“ [Тураев, Вадим Анатолиевич 2016]. Авторът анализира въпросната „цивилизаторска мисия“, като твърди, че „в съдържателно отношение се открояват два аспекта: стопанското усвояване на тихоокеанските територии и разпространението на европейските норми на правото и културните ценности сред коренните етноси. В качеството на субекти на цивилизационното въздействие, от които са излизали основните импулси на преобразуванията, се разглеждат гържавата, църквата, обикновените руски хора – казаци, селяни, чиновници“ [Тураев, Вадим Анатолиевич 2016: 151].

В. А. Тураев рисува розово-лъчезарна картина на „събираемите на успешността“ на цивилизационната мисия: „отсъствие у руснаците на комплекса на „народ господар“, на чувство за културно превъзходство над аборигените“. Също така научваме, че руснаците са имали „способността не само да разтворят в себе си етническото многообразие, но и сами да станат част от това многообразие“ [Тураев, Вадим Анатолиевич 2016: 151].

Освен широкото разпространение на руския език като „събираемо на цивилизаторската мисия“, авторът пише за „охранителната политика на правителството, опазваща коренните народи с придошлото население“ [Тураев, Вадим Анатолиевич 2016: 151]. След това смело твърдение той постулира, че „...нова страница в цивилизационното взаимодействие на руския човек с неговите източни съседи станало влизането в състава на Русия в средата на XIX в. на Приморието и Приамурието. Активното преселване в южната част на Далечния изток на

китайците и корейците е станало възможно едва с появата на руснаците там, които направили тази територия привлекателна за мигрантите“ [Тураев, Вагим Анатољевич 2016: 151].

Тук няма да коментираме евентуалните възражения на авторите на китайските учебници по история, нито пък ще привеждаме образци от учебните карти, които висят в класните стаи в Китай, където няма признаци да се приема тезата за облагородяващото въздействие на руския човек в Далечния изток и за приноса на руснаците за китайската миграция в Приамурието.

Ще отбележим обаче, че авторът или не е чел творчеството на Антон Павлович Чехов, или до такава степен не го харесва, та чак е забравил за съществуването му. По-точно авторът изобщо не си спомня за прекрасната книга на Чехов „Остров Сахалин“. Тази книга представлява изключително подробна и добросъвестна анкета на положението на остров Сахалин в самия край на XIX в.² и въпреки непретенциозното си подзаглавие „Из пътни бележки“ може да претендира за напълно професионално социологическо и демографско изследване. За това е допринесъл и фактът, че местната императорска администрация дава на Чехов пълен достъп до всякаква документация (която писателят използва и цитира много широко), а също така и до всички места и обекти на острова, с изключение на местата, където са държани политическите затворници.

От книгата може да се научи изключително много за етническите отношения на Сахалин, особено за „събираемите на успешността“ на цивилизационната мисия на руснаците, както се изразява Тураев [Тураев, Вагим Анатољевич 2016]. За казашките изстъпления над коренното население Чехов пише твърде подробно за културния шок, който преживяват

² Чехов пристига в Николаевск на Амур, откъдето се прехвърля на Сахалин на 5.07.1890 г.

„аборигените“, както ги нарича Тураев. Местните жители, с които се срещат руските „цивилизатори“, може и да не са разбрали, че при руските заселници „отсъства представата за тяхното културно превъзходство над коренните народи“ [Тураев, Вадим Анатольевич 2016: 156], но по свидетелството на Антон Павлович не могли да приемат по никакъв начин непознатите им форми на насилие, донесени точно от казаците, – на първо място, безпричинното биене с пръчки и с камшик [Чехов, Антон Павлович 1979: 186].

Ето как коментира Чехов отношението на местните айни (бележитият писател е отделил много голямо внимание на двата местни етноса на Сахалин и Курилските острови – гиляците и айните) към „насилието по руски“:

„Айните са правдиви и не търпят лъжите. Крузенщерн е изпаднал в истински възторг от тях. Като изброява прекрасните им душевни качества, той заключава: „Такива действително редки качества, които те дължат не на възвишеното си образование, а единствено на природата, възбудиха у мен чувство да смятам този народ за най-добър от всички останали, които досега са ми известни“. А Рудановски пише: „Помирно и скромно население, каквото срещнахме в южната част на Сахалин, не може и да има“. Всяко насилие събужда у тях отвращение и ужас. А. Полонски разказва следния печален епизод, почерпан от архивите. Събитието станало отдавна, през миналото столетие. На казашкия сотник Чорни, който привеждал курилските айно в руско поданство, му хрумвало да накаже неколцина с пръчки: „Само като гледаха приготвянията за наказанието, айно изпаднаха в ужас, а когато на две жени започнаха да им връзват ръцете, за да бъде по-удобно да се справят с тях, някои айно избягаха на една непристъпна скала, а един айно с 20 жени и деца отплава с байдар в морето. (...) Неуспелите да избягат жени [казаците] набили, а шестима

мъже взели със себе си на байдарите; за да възпрепятстват бягството, завързали ръцете им отзад, но така жестоко, че един от тях умрял. Когато него, разложен и с подухнали ръце, го хвърлили с камък в морето, Чорни за назидание на останалите негови гругари проговорил: „У нас по руски така е прието“ [Чехов, Антон Павлович 1979: 186].

Според Чехов самите руснаци на остров Сахалин разказвали следната легенда: „Когато русите заели острова и започнали след това да се отнасят лошо към гюляците, то гюляцкият шаман проклет Сахалин и предсказал, че от него няма да има никаква полза“ [Чехов, Антон Павлович 1979: 24].

Впрочем Чехов привежда много точно и добросъвестно мотивите за колонизационната политика на императорското правителство на остров Сахалин. В подробна бележка под черта той пише:

„През 1863 г. височайше бил утвърден комитет, който имал за цел да потърси и посочи мерки за организиране на каторжния труд на по-правилни начала. Комитетът признал, че е необходимо „да се изпрачат тежките престъпници в отдалечени колонии, за да се използват там в принудителен труд с преимуществена цел да се въдворят на мястото на заточението“. И като избирал между отдалечените колонии, комитетът се спрял на Сахалин. Априори (без да провери) той признал на Сахалин следните достойнства: 1) географско положение, гарантиращо материка от бягства; 2) наказанието получава надлежаша репресивна сила, тъй като заточението на Сахалин може да се признае за безвъзвратно; 3) простор за дейност на престъпника, решил да започне нов трудов живот; 4) от гледна точка на гържавната полза съсредоточаването на заточеници в Сахалин представлява залог за заздравяване на нашето владение на острова; 5) възлищните залежи могат да се експлоатират изгодно, като се има предвид огромната нужда

от възлища.³ Предполагало се е също, че съсредоточаването на целия контингент заточеници и каторжници на острова ще намали разходите за тяхната издръжка“ [Чехов, Антон Павлович 1979: 100].

При наличието на такова класическо наследство, което галече не се изчерпва с цитираната книга на Чехов, която изобщо не е художествено произведение, а научен труд с висока стойност, съвременните руски автори би трябвало да смесват по-малко науката с пропагандата, независимо че изобщо не можем да сме сигурни дали те правят това доброволно или не. Така или иначе, ако се съди по данните за дела на населението, одобряващо Войната срещу Украйна, съществувва сериозна възможност подобна псевдонаучна книжнина⁴ да се твори и напълно доброволно.

³ В друга бележка под черта Чехов дава 5 научни източника, осветляващи качеството и икономическото значение на сахалинските възлища. За условията на труд в сахалинските рудници (по-специално в рудника в Дуйск) Чехов пише следното: „И който е запознат със състоянието на работата в нашите донецки шахти дуйският рудник няма да му се стори страшен. Цялата изключителна тежест не е в самия труд, а в обстановката, в тъпостта и недобросъвестността на разните гребни чиновци, когато на всяка крака трябва да изтърпява тяхната наглост, несправедливост, произвол“ [Чехов, Антон Павлович 1979: 104 – 105].

⁴ На всеки, който би критикувал подобни квалификации като „ненаучни и непрофесионални“ може веднага да се предложи да се запознае с размишленията на Тураев за „принципиалните различия в интеграционния потенциал на руската и западноевропейската цивилизация в съвременните условия“ [Тураев, Вагим Анатолевич 2016: 165]. Показвайки въпросните „принципиални различия“, авторът надминава дори и съветския агитпроп: „В Западна Европа основният дял от емигрантите е отчужден от приемащото общество. В Нидерландия или във Великобритания например може да живееш 20 или 30 години и пак да не станеш свой. Нещо повече, второто поколение мигранти чувстват отчуждението в по-голяма степен, отколкото родителите им. Европейците са готови да приемат мигранти в качеството им на работна сила, на източник на икономическо развитие на държавите си, но не като съграждани. Върху това приемане израсна европейската политика на мултикултурализма, която не

Връщайки се към статията на Вадим Анатолиевич Тураев, на която беше отгледено толкова внимание, сме длъжни да отбележим и това, че в заключението си авторът не пропуска да подчертае, че „продължението на цивилизаторската мисия на руския⁵ народ в евразийското пространство в новите за Руската федерация политически и икономически условия⁶ се разглежда като важен компонент на националната сигурност“.

Справедливостта изисква да се признае, че подобни трудове, като разгледаната по-горе статия на Тураев, не са сред преобладаващите в руската научна книжнина дори и към днешна дата. Най-вероятно може да се очаква появата на нови подобни работи, издържани в духа на венцехваленето на руската колониална политика и на „цивилизаторската мисия“ на „православна Русия“, но като цяло руските учени предпочитат по-сдържания изказ. В крайна сметка те отчитат обстоятелството, че за пропагандата си има пропагандисти, като Соловьев и Симонян, и те могат да правят компромиси с оглед на собствената си безопасност, без да стигат до крайности и да предизвикват недоумение.

Всъщност подготвеността на руските учени, тяхното познаване на изворите, на наличните архивни данни, положеният от тях труд изобщо не бива да се поставят под

сплотява, а разделя обществото. Не ми се иска да правя обобщения, но е трудно да се избавиш от мисълта, че европейският мултикултурализъм, опакован в модната хартийка на правата на човека и толерантността, много напомня на нова форма на колониализма. Преди експлоатацията на „туземците“ се е осъществявала в периферията на цивилизования свят, а сега – зад родните стени на метрополията“ [Тураев, Вадим Анатолиевич 2016: 165].

⁵ Тук Тураев пише: „Продолжение цивилизаторской миссии **русского/российского** народа на евразийском пространстве...“.

⁶ Статията на Вадим Анатолиевич Тураев е от 2016 г., когато Руската федерация вече здраво е нагазила в блатото на войната в Източна Украйна и осъществява успоредна „цивилизаторска мисия“ в Сирия.

съмнение. Съмнение поражда споменатите компромиси, които независимо от мотивите им могат напълно да компрометират гаден труд. Такъв е примерът със статията на Борис Николаевич Миронов, посветена на „етническата дискриминация в късноимперска Русия“, публикувана през 2017 г. [Миронов, Борис Николаевич 2017].

В този труд има много ценен литературен обзор на оценката на историците за завоевателната и колониална политика на Руската империя, като е цитиран много голям масив от работи на различни изследователи, класирани по различни показатели. Едновременно с това авторът буквално взема желаното за действително и предлага на читателите си следното обобщение на „седемте общи принципа“ на „етноконфесионалната“ политика на императорските правителства [Миронов, Борис Николаевич 2017: 169]:

1) Политиката трябва да се определя как да се прилага спрямо конкретни изповедания и народи на един или друг етап в съответствие с принципа „ad hoc“ – в зависимост от обстоятелствата, да бъде гъвкава и прагматична;

2) Да се предоставя на поданиците от състава на коренните народи на присъединените територии правото да бъдат граждански субекти на равни основания с руснаците;

3) Съхраняване на „status-quo“-то, използването на косвено, непряко управление, предоставяне на широка автономия на присъединяваните територии и на живеещите там етнически групи, особено през първите етапи на интеграцията;

4) Прилагане на стратегията на промеждутъчните компромисни институции в хода на интеграцията и модернизацията на традиционните общества;

5) Широко сътрудничество с местните елити, мнозинството от които са получили правата на руското гворянство, тяхното включване в системата на управление на империята,

преобладаване на социалната асимилация над етническата, важност преди всичко на политическата лоялност на интегрираниите общества и на техните лидери;

6) Етническа и конфесионална толерантност, отсъствие на дискриминация, предимно законова по етноконфесионални признаци⁷;

7) Създаване на някои предимства в правно отношение за „инородците“ (в юридическия смисъл на думата) в сравнение с руснаците [Миронов, Борис Николаевич 2017: 169].

Тези „седем общи принципа“, формулирани от Миронов, могат да бъдат атакувани и заедно, и поотделно. Достатъчно е на твърдението за „широкото сътрудничество с местните елити“ да се противопостави анализът на институцията на генералгубернаторството, което е направено на друго място в тази студия. Твърдението за правните предимства на „инородците“ много напомнят популярните и много повърхностни оценки в българското общество за „привилегированото положение“ на циганите – то е изцяло вътрешнопротиворечиво и граничи с абсурда.

Но несъмнено възловият момент при тези „седем общи принципа“ е тезата за „отсъствие на дискриминация, предимно законова по етноконфесионални признаци“. Формулировката е витиевата и „хлъзгава“. Това е направено от автора съвсем преднамерено, защото той е напълно наясно, че срещу това твърдение могат да се извадят дълги списъци с контрапримери. При тази формулировка винаги може да се каже, че даден пример от историята е верен, но това не е „законова дискриминация“, а просто лоша практика.

⁷ Точният руски текст на тази витиевата формулировка е: „этническая и конфессиональная толерантность, отсутствие дискриминации, по большей части правовой по этноконфессиональным признакам“.

Миронов госта умело (за разлика от лозунгаджийския подход на Тураев по-горе) внушава, че твърденията му са верни, защото една такава политика е логична. Той пише:

„Тази политика е имала обективни предпоставки – относителната малобройност на руския етнос, недостигът на административни и финансови ресурси, неразвитостта на информационната и транспортната инфраструктура за бързата и дълбока асимилация на „покрайнините“. Широкопространената представа за всевластието на руската бюрокрация и въобще за свръхуправлението на империята не съответства на реалността“ [Миронов, Борис Николаевич 2017: 169].

Тезата е остроумна, но в целостта си не е вярна. Тя се опровергава точно от примерите с дейността на Кавказкото наместничество и на генерал-губернаторите в Средна Азия и в Сибир. Да, тези институции в редица случаи са били автономни най-вече по технологични причини. Както самият Миронов отбелязва, „информационната инфраструктура“ на империята е куцала и постоянните консултации с „Центъра“ са били технически невъзможни. Но тези „на моменти автономни“ институции са били излъчени от централната власт – от императорското правителство в Санкт Петербург или направо от самия Господар Император без каквито и да са консултации с местните елити, да не говорим за местните общности като цяло. За генерал-губернаторите примерно се е знаело, че ще им се наложи да взимат решения самостоятелно и на своя отговорност, и точно поради тази необходимост към тях са се предявявали изисквания да имат примерно определена дипломатическа подготовка. (Както беше подробно показано на друго място, въпросът е изяснен задълбочено от Лев Михайлович Дамешек [Дамешек, Лев Михайлович 2011].)

Всеки, който се е занимавал с историята на Руската империя, на СССР или с най-новата история на Руската федера-

ция, знае, че за да се случи нещо, то не е задължително необходимо да е логично от наша гледна точка (европейска, западна или дори българска).

Освен това не е коректно с едно изречение да ни се подхвърля тезата, че руската бюрокрация не е била „всевластна“, а империята не е била обект на „свърхуправление“. Когато в Руската империя ограничават всевластието на бюрокрацията, това става най-вече чрез съсредоточаването на властта, какъвто е примерът с възстановяването на Кавказкото наместничество след Първата руска революция. Всъщност реалността е по-лоша от това, което елегантно се опитва да лансира Миронов. Отделен въпрос е, че в Руската империя съществува изключително сложна, многоетажна йерархия и съсловна организация и „прякото политическо господство“, за което говори Миронов, се прилага тотално и точно това е една от причините за икономическите проблеми и трудностите за предприемачеството в Руската империя.

В книгата си за остров Сахалин Антон Павлович Чехов подробно описва сложната процедура на присъединяване на бивши заточеници към съсловието на селяните. Дори и в Далечния изток, дори и за формално включване в съсловието на селяните (а не да речем на благородните дворяни) е била необходима санкция от властта [Чехов, Антон Павлович 1979]. Този пример, разбира се, е в разрез с внушението на Миронов, че „...поради недостатъка на административни ресурси коронните власти не са можели да осъществяват пряко политическо ръководство без помощта на местните елити, в още по-малка степен властите са имали възможността твърдо и всестранно да управляват икономическия и обществения живот на не-руското население. Затова те са вървели под влиянието повече на ендогенни, отколкото на екзогенни фактори

и при повърхностно ръководство от Москва или Петербург“ [Миронов, Борис Николаевич 2017: 169].

Можем да се усъмним какво „повърхностно ръководство“ са осъществявали от Москва през време на „късноимперския период“ на руското самодържавие, когато цялата изпълнителна власт, доколкото тогава изобщо е могло да се говори и за наченки на разделение на властите, е била съсредоточена в Санкт Петербург, но това би било незначително заяждане. Главният въпрос е, че авторът с лека ръка задрасква огромната йерархия на съсловията, точно дефинирани в „Свод законов Российской Империи“.

В началото на ХХ в. в Русия са налице 8 съсловия: дворянство, почетно гражданство, духовенство, търговско (руск. купечество), еснаф (руск. мещанство), занаятчии (руск. цеховые), селячество (руск. крестьянство), казачество. Реформите на император Александър II от 1863 г. ликвидират крепостното право, но не премахват съсловията – там настъпват промени, сливания на съсловия и други, но цялостната структура в никакъв случай не изчезва.

Примерно до реформите на Царя Освободител селяните биват: крепостни селяни на помешчиците, държавни (руск. казенные) или принадлежащи на императорския дом (руск. удельные), принадлежащи на рудници или заводи (руск. посессионные). Естествено, след отмяната на крепостното право, тази съсловна структура е разрушена, но това не се отнася до останалите съсловия, където промените не са толкова радикални. Примерно при търговците до 1863 г. съсловието се състои от 3 гилдии, а след това – от 2. Принадлежността към съсловието на търговците не е била наследствена, докато принадлежността към еснафа (мещанството) е била наследствена.

Съсловната структура на руското общество е корпоративна и архаична едновременно, като контролът е бил твър-

ге стриктен. Достатъчно е да отбележим, че с малко по-егра търговия или с промишлено производство с повече от 16 работници са можели да се занимават само членовете на търговското (купческото) съсловие, които са били регистрирани в гилдиите (3 преди и 2 след реформите от 1863 г.). Не-руското население, т.нар. „инородци“, също е представено в различните съсловия при спазване на стриктни правила. В този смисъл тезата, че властите не са имали „възможността твърдо и всестранно да управляват икономическия и обществения живот на не-руското население“, е, меко казано, преувеличена и е образец на т.нар. „пожелателно мислене“.

Впрочем трудът на Борис Николаевич Миронов [Миронов, Борис Николаевич 2017] има едно голямо достойнство (освен споменатия детайлен обзор на научната литература по разглеждания въпрос): авторът изследва отрасловата структура на заетостта на народите в Руската империя. Той смята, че „отрасловата структура на заетостта на народите на една полиетническа държава добре отразява положението на различните етноси в нея и тяхната роля в икономическия и обществения живот. В този смисъл Първото всеобщо преброяване на населението [на Руската империя]⁸ ни дава прекрасна

⁸ Идентифицирането на етноса по време на преброяването от 1897 г. е ставало на основата на езика. Затова в изследването на Миронов отделните графи в „Преброяването“ са обобщени. За грузинци се броят хората, говорещи: картвелските наречия, грузински, имеретински, мингрелски, сванетски. За кавказки планинци се броят: 19 езика и наречия. За литовци: говорещите литовски и жмудски. За молдовани: говорещите молдовански и румънски. Като малки сибирски народи са включени 19 народности. Поволжки (народи по Средна Волга) са: черемиски, чувашки, мордовски, вотяцки. Северни фински са: фински, карелски, ижорски, чудски, зърянски, пермяцки. Уралски са: тептярски, мещерякски, башкирски. Средноазиатски са народите на Казахстан и Средна Азия – общо 14 народности. Като „други“ се разглеждат 44 народа, предимно емигранти от Европа: чехи, словаци, англичани, французи, испанци, шведи,

Възможност да оценим ролята на различните етноси в икономическия и обществения живот на страната и благодарение на това да тестваме различните гледни точки за характера на Руската империя. Преброяването, проведено през 1897 г. сумира резултатите от социално-икономическите процеси и сякаш прави заключение за почти 200-годишното съществуване на империята” [Миронов, Борис Николаевич 2017: 169].

Миронов обобщава резултатите за отрасловата структура на заетостта на народите в Руската империя в три таблици, които имат несъмнено приносен характер. Първата таблица [40:170, Табл. 1] съдържа данни за процента на икономически активното население (лица от двата пола на възраст 15 и повече години, упражнявали свободна заетост и не представляващи зависими лица, така наречените „иждивенци“ на руски език), заето в най-важните сфери на труда⁹, за отделните етнически групи през 1897 г. [40:170]

Вижда се, че при всички народности, с изключение на евреите и гърците в Руската империя, най-популярните форми

норвежци и гр., както и емигранти от Азия: китайци, японци, корейци, монголци и гр. В изследването на Миронов за българите има отделна графа.

⁹ Групите заетост са конструирани по следния начин: Селско стопанство: земеделие, пчеларство, животновъдство, горско стопанство, риболов (групи заетост според „Преброяването“ с номера 17 – 21). Промисленост и занаяти: минна и обработваща промисленост, строителство (групи заетост 22 – 40). Финанси, търговия (групи заетост 46 – 59). Транспорт и съобщения: всички видове транспорт, пощи, телеграфи, телефони, хотели, бани, фризьорски салони (групи заетост 41 – 45, 60 – 62). Прислуга и надничари: частна дейност и служба, прислуга и надничари (група заетост 13). Свободни професии: частна юридическа дейност, лекари, учебна и възпитателна дейност, наука, литература, изкуство, благотворителност (групи заетост 3, 9 – 12). Рентниери (група заетост 8). Управление: администрация, съдилища, полиция, обществена и съсловна служба (групи заетост 1, 2). Армия (група заетост 4). Църква: богослужение за всички изповедания, обслужване на църковни учреждения (групи заетост 5 – 8). Други групи заетост – 15, 16, 63 – 65.

на заетост са селското стопанство, промишлеността (заедно със занаятите) и наемният труд като прислуга или нагничари. При евреите на първо място е промишлеността (най-вече като занаятчии), на второ – банките и търговията, на трето място – работата като частни служители (на съвременен език предимно работа като агенти и мениджъри). При гърците на първо място е селското стопанство, на второ място – промишлеността, а на трето – търговията [Миронов, Борис Николаевич 2017: 170].

Втората таблица [Миронов, Борис Николаевич 2017: 172] представя етнопрофесионалната структура на активното население в Руската империя през 1897 г. в проценти. С нея може да се оцени относителната роля на етносите в отделните сфери на труда по процента на активните лица от даден етнос, заети в тях [Миронов, Борис Николаевич 2017: 172].

Примерно в сферата на управлението дялът на руснаците е бил 67,8% от всички заети в него; дялът на немците е бил 1,5%; на евреите – 0,8%; на поляците – 6,3%; на татарите – 1,4%; на българите – 0,1%, колкото е на гърците. Няма участие в управлението калмъците. Дялът на украинците, които са броени като отделен народ, с отделен език по време на първото и последно преброяване на населението на Руската империя е 9,3%.

В сферата на кредита и търговията дялът на руснаците е 40,3%; на немците – 1,7%; на евреите – 36,0%; на поляците – 2,7%; на татарите – 3,4%; на украинците – 4,1%.

В армията дялът на руснаците е 59,4%; на поляците – 7,8% (трети в империята); на евреите – 4,7% (четвърти в империята); на немците – 1,4%; на калмъците – 0,7%; на българите – 0,1% и на украинците – 15,1% (втори в империята).

В селското стопанство дялът на руснаците е 40,7%; на украинците – 20,4%; на средноазиатските народи – 7,0%; на

поляците – 6,7%; на белорусите – 5,2%; на татарите – 3,2%; на поволжките народи – 2,5%; на българите – 0,1%.

В промишлеността дялът на руснаците е 57,9%; на евреите – 10,5%; на поляците – 8,0%; на украинците – 7,5%; на средноазиатските народи – 3,8%; на немците – 2,6%. Българите нямат заетост в промишлеността [Миронов, Борис Николаевич 2017: 172].

Миронов ни предлага и една трета таблица [Миронов, Борис Николаевич 2017: 174], в която етносите се ранжират по степента им на участие в различните сфери на заетост и дейтелност. Начинът на изчисляване на параметрите на това ранжиране не е обяснено достатъчно добре в текста и затова тук няма да му отделяме внимание. Вместо това ще разгледаме общите заключения на автора. Той пише [Миронов, Борис Николаевич 2017: 177 – 178]:

„Руската империя е била полиетническа и поликонфесионална империя, в която „титулният“ етнос е бил малцинство. През 1646 г. дялът на руснаците е бил около 90% от цялото население на страната, а към 1917 г. – едва 43%. (Всъщност малко по-рано сам Миронов е изчислил, че дялът на руското население според преброяването от 1897 г. е 44,3%, но разликата е малка, а и той цитира други автори – Водарски и Кабузан, чиито данни се различават от тези на преброителите.)

В управлението, коронно и обществено, а също така в армията етническо фаворизиране не е имало, тъй като там са били представени всички етноси, включително евреите, якутите, циганите, чеченците, абхазците, примерно пропорционално на дела на дадения етнос в населението на империята (с изключение на евреите в управлението). За сметка на това в различните икономически дейности етносите участвали различно, в зависимост от склонностите и културните

традиции. Етническа дискриминация се е наблюдавала почти изключително само по отношение на некръстените евреи.

Т.нар. „русификация“ през последната третина на XIX в. спомогнала за това представители на неруските етноси, получили образование на руски език, да имат възможност да заемат административни длъжности и по-активно да участват в управлението на своите региони.

Отсъствието на етническа дискриминация се е осигурявало от достатъчно гъвкавата етноконфесионална политика на имперския етнопатернализъм, която е уважавала „status-quo“-то на присъединената територия и на живеещото в нея население, широко е сътрудничила с местните елити, проявявала е конфесионална и етническа толерантност, създавала е някои предимства в правно отношение на не-руските [народности] в сравнение с руснаците, предоставяла е на коренните народи на анексираните територии правото да бъдат граждански субекти наравно с руснаците.

Подобна „технология“ на управление на етноконфесионалното многообразие на империята е позволявала да се осъществява поетапна, достатъчно гъвкава и неправолинейна имперска интеграция и модернизация на традиционните общества на „покрайнините“ и осигурявала дългото запазване на единството на полиетническата и поликонфесионална Руска империя“ [Миронов, Борис Николаевич 2017: 177 – 178].

Част от тези заключения вече бяха анализирани и коментирани по-горе. Струва си обаче да се спрем на тезата, че в управлението на Руската империя не е имало етническо фаворизиране. Несъмнено в такъв огромен държавен апарат би се намерило място за представители на всички етноси, включително на „якутите, циганите и чеченците“, както пише Миронов. Но ако подходим от гледна точка на цифрите, които той ни предоставя, ще видим, че само при три етноса делът на ангажира-

ните в управлението – „коронно и обществено“, надвишава дела на същия етнос в населението на страната. Това са руснаците (67,8% в управлението срещу 44,3% от населението), поляците (8,9% срещу 6,3%) и немците (1,5% срещу 1,4%).

При всички останали делът на населението е по-висок (на места десетки пъти) от дела на заетите в управлението на империята – „коронно и обществено“. Само при два народа двата дяла съвпадат – това е при латвийците (1,1% срещу 1,1%) и при българите (0,1% към 0,1%). При втория по големина етнос в империята по това време – украинците, съотношението е 17,8% от населението срещу 9,3% дял на участие в управлението [Миронов, Борис Николаевич 2017: 172, Табл. 2].

Миронов коректно посочва, че като се говори за дискриминация, трябва да се открие случаят с дискриминацията на некръстените евреи. Тук няма да се впускаме в детайли като този, че по онова време еврейската идентичност е в огромна степен религиозна и „кръстените евреи“ просто не са евреи. По-важно е да се отбележи, че с изрично законодателство е определена линията, на изток от която на евреите е било забранено да се заселват. В историята на Руската империя това е т.нар. „Черта оседлости“. Тя представлява графично и географско изражение на политика, която не е просто „етническа дискриминация“, а квинтесенция на руския гържавен антисемитизъм.

Фактическото начало на въвеждането на линията, до която евреите могат да се заселват, е сложено с указ на императрица Екатерина II от 23.12.1791 г./3.01.1792 г. От формална гледна точка указът е бил реакция на писмото на витебския еврейин и търговец Цалим Файбишович до императрицата.¹⁰ Указът на Екатерина II не е бил забранителен, а

¹⁰ В днешно време Цалим Файбишович би бил наречен борец за правата на евреите. Тогава той просто е бил търговец и един от авторитетите сред беларуските евреи. Той е имал възможността лично да се срещне с Екатерина

разрешителен – с него на евреите се е давало правото да имат постоянно местожителство в Беларус и в новозавладените от империята земи в днешна Украйна. Указът обаче е забранявал евреите да бъдат записвани в търговското (руск. купеческое) съсловие от никоя гилдия, както са настояли пред императрицата московските търговци.

С Третото разделяне на Полша (Реч Посполита) в Руската империя влизат и Вилненска и Гродненска губерния, където е имало голямо еврейско население. Те също са включени в границите, където евреите могат да живеят постоянно. Общо взето, юридическото положение на евреите е уредено с височайше „Положение за устройството на евреите“ от 9.12.1804 г. В т. 13 от „Положението“ се казва: „земеделците евреи, както и фабрикантите, занаятчиите, търговците и хората от еснафа (руск. мещане) могат да живеят в губерниите Литовска, Белоруска, Малоруска, Киевска, Минска, Волинска, Подолска, Астраханска, Кавказка, Екатеринославска, Херсонска и Таврическа, да придобиват чрез покупка незаселени земи, да ги продават, да ги ипотекират, да ги даряват и завещават в наследство в цялото пространство на указа от 12.12.1802 г.“¹¹.

С „Положението“ от 1804 г. към губерниите, в които евреите могат да живеят и работят, са присъединени тогавашните Астраханска и Кавказка губерния, но това се запазва само до 1835 г., когато това право на евреите отпада. Самият термин „Черта оседлости“ (първоначално „линия на постоянното местоживееене на евреите“ (руск. „черта постоянного жительство“

II, както и да пледира по различни въпроси, интересуващи беларуските евреи, пред Сената на Руската империя.

¹¹ Высочайше утвержденное 9 декабря 1804 года. Положение „Об устройстве Евреев“. [онлайн]. <http://www.r-komitet.ru/vera/41.htm>.

ства евреев“) се появява за първи път точно в документа „Положение о евреях“ от 1835 г.¹²

В крайна сметка гостъпни за евреите се оказват (от изток на запад и от север на юг) Витебска, Могильовска, Черниговска, Полтавска, Екатеринославска, Таврическа, Ковненска, Виленска, Минска, Киевска, Херсонска, Сувалска, Гродненска, Волинска, Подолска, Бесарабска, Ломзанска, Съедлска, Люблинска, Плоцка, Варшавска, Пьотпрковска, Радомска, Кийелска и Калишска. Освен това по различно време от границите, където е било допустимо да живеят и работят евреи, са били изключвани Киев (по-точно части от града), Николаев, Ялта и Севастопол.

Както виждаме, по отношение на евреите руското императорско правителство не провежда политика на осъществяване на „цивилизаторска мисия“, а направо ги изолира из западните ъгли на империята. Някои автори дори твърдят, че допускането на евреите да живеят в определени губернии е показвало, че тези територии не принадлежат към метрополията в Руската империя, а са нейните източноевропейски колонии.

В заключение, коментирайки изключително интересната работа на Миронов, си струва да запомним вкарания в обращение от него термин „етнопатернализъм“. Това е пряко признание, че в Руската империя е имало „старши етнос“, въпреки противоположните твърдения на автора. Но това е казано някак си между редовете, почти с намизване.

Мнозина руски автори дори не забелязват, че повтаряйки упорито за „цивилизаторската роля“ на Руската империя (особено на тази „роля“ в Кавказ), те възприемат тезата на Ръдигард Киплинг за „бремето на белия човек“.

Автори, като И. В. Бочарников, използват същите аргументи в защита на завладяването на Кавказ, както

¹² Высочайше утвержденное 13 апреля 1835 года. Положение об Евреях. [онлайн]. http://www.hrono.ru/dokum/ru_evr1835.html.

британските политици обосновават завоеванията на Обединеното кралство в Африка – действията на съответната колониална империя се оправдават с премахването на търговията с роби [Бочарников, И. В. 2021].

От своя страна Велихан Салманханович Мирзеханов и Михаил Владимирович Ковалев не се притесняват да правят сравнително изследване на комуникационните практики на европейците и руснаците в колониите и имперските покрайнини, като между другото пишат буквално следното:

„Общ стереотип от епохата на колониализма е била престава за „бремето на белите“ на Изток. През XIX в. ориентализмът е общоевропейски дискурс на властта и на описването на колонизираното общество, споделян от различни колониални държави. Както е показал Едуард Сауд, като негов извор е залегнала френската философия на Просвещението, която, дума да няма, добре познавали и обичали в Русия“ [Мирзеханов, Велихан Салманханович, Михаил Владимирович Ковалев 2016: 421].

Не се наемам в ограниченото място, с което разполагам тук, да правя сравнение къде белият човек е донесъл повече цивилизационни блага – в рамките на Британската или на Руската империя, но подозирам, че по редица показатели редица ще има Британската империя.

Впрочем не бива да се създава заблуждението, че възхваляването на „цивилизаторската роля на Русия“ е някакъв изключително съвременен феномен, катализиран единствено от драматичните събития, „детонирани“ от президента Путин и неговите сподвижници през 2014 и 2022 г. Напротив, ако днес „цивилизаторската роля“ е възхвалявана, през XIX в. тя също е развявана като знаме – в едни случаи просто като оправдание на завоевателната политика на Руската империя, а в други и като израз на огромното желание „насила да се направи добро“ на завладените народи. Лев Михайлович Дамешек обръща внимание

Върху възгледите на М. И. Венюков – руски писател и пътешественик, който е коментирал тези проблеми през 70-те години на XIX в. Дамешек пише следното за позициите на Венюков:

„Цивилизаторската роля на Русия по отношение на коренното население на Средна Азия е била за него [за Венюков] несъмнена. Той отбелязва, че увеличаването на „сношаването на тези земи с Русия или на Русия с тях“ трябва да бъде искреното желание на всеки просветен човек. Но това желание е малко. Решаващо значение има колонизацията, по-точно нейните цели. От решаването на този въпрос зависи и всичко останало. Според мнението на Венюков системата на колонизацията не може да бъде универсална, но тя трябва да предвижда заселването на покрайнините с руски елемент. Това ще доведе до ликвидирането на тяхната обособеност от Централна Русия. В това се състои според мнението на Венюков основната задача на силната местна власт“ [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 56].

Макар и заредена с най-добри намерения, това е чиста колониална доктрина. Впрочем пътят към ага също е покрит с добри намерения. Венюков въобще не е единственият човек, пропагандирал „цивилизаторската роля“ на Русия и колонизацията на новозавладените земи. Това, както вече неколккратно се видя, е официална държавна политика в Руската империя, която заедно с миграционните процеси, лагерната система и депортациите по времето на СССР доведе до изявлението на Владимир Путин на Мюнхенската конференция по сигурността през 2007 г., че „разпадането на СССР е най-голямата геополитическа катастрофа на XX в.“, защото е оставила големи маси руско население извън границите на Руската федерация.

Към списъка на интересните „визионери“ на руската колониална политика Дамешек отнася и А. Д. Градовский – автор на известни трудове по история на руската държава и право. Коментирайки статута на т.нар. „покрайнини“ на империята,

Градовският стига до заключението: „Ние желаем да порусначим различни местности“. За това обаче, на първо място, е необходимо да бъдат призовани на помощ „всички обществени сили“; и второ, отношението към „покрайнините“ трябва да бъде точно такова, каквото е с руските области, „като се изгонят всички „местни условия“ от политическата практика“ [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 56].

Проповядвайки този просветен колониализъм, в който трябва да се търси уеднаквяване на порядките в колонии (по-специално в Сибир) и в метрополията, Градовският отдава решаващо значение на дейността на генерал-губернаторите за провеждането на политика на „сближаване“ на съсловието на селяните колонисти с „инородците“, т.е. с местните коренни жители. Дамешек отбелязва, че „генерал-губернаторите от своя страна напълно споделяли тази интерпретация на гържавната идеология, като характерно за тяхната политика на „сближаване“ е, че те са били убедени в превъзходството на руската култура, в цивилизоващата мисия на тази висша култура по отношение на аборигените. Крайната цел на тази политика се виждала във всеобхватното „приобщаване“ на аборигените към руския гържавен живот [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 57].

Вижда се, че тук имаме много силно признание и за граничещите с расизъм убеждения на руските елити за тяхното културно и цивилизационно превъзходство и за колониалните практики и за провежданата асимилация, която е далече от коментираната по-горе „акултурация“ и от модерната гума „интеграция“, която съвременните руски автори използват навсякъде, където става дума за поставяне под контрол на коренното население на някакви новозавладени земи, независимо дали става дума за Кахетия или за остров Сахалин.

Едни от разпространените пропагандни внушения в днешно време са: „Русия няма нищо общо с колониализма“, „В

Русия не е имало колониализъм“, „В Русия не е имало расизъм“ и др.под. Тези клишета са силно разпространени, но напълно неверни от научна гледна точка.

РУСИЯ КАТО КОЛОНИАЛНА ИМПЕРИЯ

Руската империя е колониална гържава без всякакво съмнение. Колониалната ѝ политика е особено отчетлива и особено агресивна в Средна Азия, но не по-малко крайна е и в Северен Кавказ, Закавказието и Сибир.

Впрочем „забавен“ факт в гнешния контекст е, че един от кулминационните моменти в историята на руския колониализъм и империализъм е участието на Русия във всеобщото разграбване на Китай в края на XIX в., което тя прави и като завладяване на територии, и в буквалния смисъл на думата. По време на потушаването на въстанието на „ихетуаните“, известно и като „въстанието на боксьорите“ [Esherick, Joseph W. 1988], руските войски опустошават императорския дворец в Пекин.

Световноизвестна е карикатурата на Анри Мейер от 1898 г., на която Китай е изобразен като баница, която делят кралица Виктория (Обединеното кралство), император Вилхелм Втори (Германия), император Николай II (Русия) и император Мейдзи (Япония). Заг рамото на Николай II, който Впрочем заема централно място, свенливо, но делово наднича Мариана – националният символ на Франция. Заг всички желаещи да грабнат парче от баницата размахва ръце безсилният Ли Хунчжан – един от най-влиятелните и одиозни сановници в китайската империя Цин.

Руското участие в потушаването на въстанието на „ихетуаните“ („въстанието на боксьорите“) е блестящо отразено от кореспондента на изданието „Новый Край“ Дмитрий Григориевич Янчевецкий. Впоследствие, през 1903 г., Янчевецкий издава своите кореспонденции от театъра на военните

действия в Китай в голяма книга от повече от 680 страници със заглавие „Пред стените на непоклатимия Китай“ [Янчевецкий, Дмитрий Григорьевич, У стѣнь... 1903]. В книгата между другото има глава с многозначителното заглавие „Щурмът на Пекин, или Времето, когато японците бяха най-добрите съюзници на Русия“ [Янчевецкий, Дмитрий Григорьевич, Штурм Пекина... 1903]. Като имаме предвид, че книгата е издадена в навечерието на Руско-японската война (8.02.1904 г. – 5.09.1905 г.), можем да разберем носталгичната нотка по времето, когато руснаците и японците са били „братя по оръжие“ в една колониална война, представяна най-вече като спасителна операция.

Издателят П. А. Артемиев написва предговор, който казва твърде много неща за участието на Русия в потушаването на въстанието на „ихетуаните“ [Янчевецкий, Дмитрий Григорьевич, У стѣнь... 1903: I – II]. Той пише:

„Император Петър Велики, основавайки Санкт Петербург на брега на Балтийско море, проби за Русия прозорец към Европа и ѝ даде изход към простора на Атлантическия океан, но проникновеният поглед на Великия Преобразувател“ още тогава се беше устремил на Изток.

През царуването на Господаря императора Николай II Русия си отвори широко вратите и на Изток, към Тихия океан – със завземането на Порт Артур, на брега на Жълто море през 1898 г.

С построяването на Великия Сибирски железен път и Маджурската железопътна линия свърза Порт Артур с Петербург с непрекъсната верига от релси и като съедини бреговете на двата океана, сложи началото на нова история за Източна Русия и Северен Китай.

Неуспели още руснаците да уредят своята нова колония в Квантунг, съвсем неочаквано гръмна въстанието на боксьорите, разтърсило Севера на Китай и Мангжурия и руската

Войска за първи път се появи „пред стените на непоклатимия Китай“ – в Таку, Тянцин, Пекин и Мукген.

В книгата „Пред стените на непоклатимия Китай“ авторът дава в повечето случаи като очевидец описание на военните действия на руските и съюзническите войски, спасявали европейците от огнището на въстанието на боксьорите. По този начин в настоящото издание намериха място живи картини: щурмът на фортовете на Таку, експедициите на адмирал Сеймур, епопеята на обсадата на Тянцин, обединеният поход на международните войски към Пекин, завършили с превземането на столицата на Богдихана, при щурма на който авторът е бил водач на руския авангарден отряд.

За усмиряването на Манжурия и за спасяването на Манжурската железопътна линия Русия беше принудена да заеме Манжурия и нейната столица Мукген.

В книгата е дадено описание на похода към Мукген и са изложени първите опити на руснаците да възстановят реда, законността и спокойствието в Манжурия. Спешно написани в бойна обстановка, откъслечните кореспонденции, поместени през 1900 г. на страниците на „Новый Край“, са подредени сега от автора стройно и систематично: чрез включване на отново написани глави е установена връзката между събитията, като самите събития са получили дължимото осветление. По този начин пред четящата публика за първи път се появява завършен исторически очерк за събитията около боксьорското въстание в Китай от момента на възникването им до наше време с всички техни последствия за Русия.

„Ние почти не знаем какво става зад многовековните стени на отдавна уединилия се и сега разтревожен от Европа Китай. А между другото от всички държави, които граничат с Русия, Китай представлява нашият главен и най-гревен съсед: ние имаме обща граница с дължина 9000 версти от Ташкент

до Владивосток. Добрите отношения между Русия и Китай, 200 години непомрачени от нито една война, с всеки ген стават все по-тесни, разнообразни и сложни. Да се надяваме, че тези връзки ще останат неизменно гружески за благото и на двата велики съседни народа“ [Янчевецкий, Дмитрий Григорьевич, У стѣнь... 1903: I – II].

Ако някога се направят христоматии по проблемите на руското разбиране за геополитиката или за руския начин на водене на пропаганда, предговорът на Артемиев би трябвало да бъде включен задължително и в двата случая. Тук намираме на първо място признанието за „влечението“ на Русия към топлите морета още от времето на Петър Велики, при това не само към Черно, Каспийско и Средиземно море, но и към топлите морета от басейна на Тихия океан.

Намираме и причината за вземането под аренда на Порт Артур, без каквито и да са двусмислия. Казва ни се в прав текст, че спасяването на дипломатите в дипломатическия квартал на Пекин и на християните в Китай, каквото е официалното обяснение за похода на съюзническите войски, събрали заедно т.нар. „Алианс на осемте държави“, включващ Австро-Унгария, Великобритания, Германия, Италия, САЩ, Руската империя, Франция и Япония, е изисквало окупирането на цяла Манчжурия заедно със столицата ѝ Мукден от страна на Русия.

Обяснява ни се важността на руско-китайските отношения, като участието на Руската империя в смятането на въстанието на „ихетуаните“ се нарича „възстановяване на реда, законността и спокойствието в Манчжурия“.

Не се споменава може би само продължителността на „хуманитарната операция“ на осемте държави. Това не е съвсем лесно, защото може да има различни дати за началото на операцията, но най-точно би било да се каже, че това отнема времето от 1897 до края на 1901 г., като първи влизат в сблъсък с

бунтовниците (а и с цивилното население) германските войски, а окончателното смазване на въстанието е извършено от руската армия през декември 1901 г.

Всъщност руското проникване в региона започва много по-рано от „въстанието на боксьорите“ (1900 г.), като Русия се възползва максимално от конфликта на Китай с европейските държави. Тук ще приведем като пример (използвайки изцяло руски източници) намесата на Руската империя в края на Третата опиумна война в Китай, когато, дори без да се бие, Русия завладява огромни територии, за които и до днес китайците претендират в учебниците си по история [Бутаков, А. М. и А. Е. Тизенгаузен 2002].

На 13.10.1860 г. след ултиматума на [англо-френските] съюзници китайците без бой предали портата Антин, след което съюзниците завзели северната част на Пекин. Санониците на династията Цин се явили в руското православно погворие, където в този момент се намирал генерал Игнатиев [става дума точно за граф Николай Игнатиев, който в този момент възглавява руска мисия в Китай], и се обърнали към него с молба да осигури провеждането на преговори със съюзниците. Игнатиев се съгласил на посредничество, при условие че към него се обърне лично принц Хун [наместникът на китайския император с истинско име И Син в столицата Пекин, която била напусната от императора – син на управлявалия Китай от 1821 до 1851 г. император Дао Гуан] [Гончаров, Владислав 2010].

При това на китайците били поставени доста тежки условия: от принц Хун се искало не само писмено потвърждение на съгласието на Китай с Айгунския договор, но и задължението да се извърши по-нататъшно разграничаване на руските и китайските територии от Усури до Корея, а също така да се отворят руски консулства в Кашгар, Урга (днешната столица на Монголия) и Цицикар.

На 18.10.1860 г. на граф Игнатиев било донесено писменото съгласие на принц Хун с всички руски условия, съпроводено с молбата [граф Игнатиев] да поеме и преговорите със съюзниците. На следващия ден Игнатиев съобщил на англо-френското командване, че всички условия на съюзниците са приети. На 22.10.1860 г. исканата контрибуция била заплатена, а принц Хун се съгласил на среща с британския емисар лорд Елджин, след като получил гаранции от Игнатиев, че англичаните няма да се опитат да го вземат в плен [Гончаров, Владислав 2010].

На 24 и 25.10.1860 г. в Пекин били подписани англо-китайска и франко-китайска конвенция, които като цяло повтаряли договора от 1858 г. Допълнително Китай трябвало да заплати контрибуция от 16 млн. лян, а Англия получила близкия до остров Хонконг полуостров Цзюлун на континента. На 1.11.1860 г. Пекин бил напуснат от английските, а на 7.11.1860 г. – от френските войски.

Дошъл редът на Русия да пожъне плодовете на последната опиумна война, които се оказали най-богатите. На 2 (14).10.1860 г. е подписан руско-китайският Пекински договор, съгласно който към Русия отивал целият Усурийски край. Приморието и Приморието се обявявали за владения на Русия „за вечни времена“. Но новите територии трябвало да бъдат не само усвоявани, но и да бъдат отбранявани, при това на първо място откъм морето. Затова още преди подписването, на 12.04.1860 г. отряд моряци от транспортния кораб „Японец“ основава Новгородското пристанище в залива Посет, а на 20.06.1860 г. екипажът на транспортния кораб „Мангжур“ основава пристанище Владивосток. Тук през 1871 г. от Николаевск на Амур е пренесена главната база на руския флот в Тихия океан [Гончаров, Владислав 2010].

За съжаление [на руското командване], Владивостокското пристанище е замръзвало средно по 110 дни годишно,

затова руското морско командване не преставало да търси по-удобно и незамръзващо пристанище в Далечния изток. През първите месеци на 1861 г. командващият руската ескадра в Тихия океан, капитан I ранг Лихачов изпратил корветата „Посадник“ към принадлежащия на Япония остров Цушима, където екипажът ѝ, след като се договорил с местния княз, основал временна база. Но след демарш на японското правителство, подложено на натиск от страна на Англия, се наложило временната база да бъде ликвидирена.

Руските кораби са били принудени да зимуват в японските пристанища Хакогате, Симога и Нагазаки, отворени за тях според Симодския договор от 1855 г. През 1869 г. в Приморието вече е имало 67 казашки станици (поселища), в които са живеели 13 200 жители, и 41 населени места, обитавани от селяни с 9435 жители. Град Благовещенск по това време е броял 3344 жители. В Приморието е имало 88 населени места с 19 361 жители, без да се броят коренното население и китайците [Гончаров, Владислав 2010].

Но въпреки това икономическото развитие на региона се е спъвало от отсъствието на сигурна връзка с Централна Русия. Далечният изток, както и Аляска преди това, не само че не е носел на руската държава устойчив доход, но и е изисквал постоянни разходи, а също така и сили и средства за отбраната му. Едва през 80-те години на XIX в. са били организирани редовни рейсове на корабите от Доброволния флот и чак през 1891 г. е било взето решение за строителството на Транссибирската железопътна магистрала на изток от Челябинск. За съжаление на руските власти, ако първоначално стойността на строителството се е оценявала на 350 млн. рубли, то при завършването му тя вече е надхвърляла милиард рубли [Гончаров, Владислав 2010].

В Китай (особено в Манчжурия) и Корея Русия се държи по абсолютно същия начин, както европейските държави проце-

гират по време на своето прословуто „боричкане за Африка“ (The Scramble for Africa). Ако европейците успяват да увеличат дела на контролираните от тях територии в Африка от 10 на сто през 1870 до 90 на сто през 1914 г., то Русия действа със същия замах и апетит в Далечния изток.

Огромните амбиции на Русия, които имат съвършено империалистически и колониален характер, са точно в духа на т.нар. „нов империализъм“, избуял след Берлинската конференция от 1884 – 1885 г. за разпределянето на сферите на влияние и за определяне на правилата за колонизиране на Африка. Стремжът към овладяване на колкото се може по-голямо пространство в Далечния изток (включително в Китай и в Корея) първоначално довежда до участието на империята в потушаването на „боксьорското въстание“ в Китай, а след това до съперничеството с Япония в Манчжурия и Корея, което довежда до Руско-японската война (1904 – 1905 г.) и до детонираната от поражението в нея Първа руска революция от 1905 г. Русия се държи като всички колониални и империалистически сили по това време – участва в деленето на сфери на влияние, завзема опорни пунктове и пречи на други да правят същото, предлага протекторати и в Корея, и в Китай. Руснаците не успяват да се включат в „боричкането за Африка“ и в дележа на колониалните владения там, но съвсем не странят от екзотични земи.

Емблематичен е примерът със световноизвестния пътешественик, учен и естествоизпитател Николай Николаевич Миклухо-Маклай, когото научното любопитство и авантюризмът отвеждат чак на остров Нова Гвинея, където той години живее сред местните папуаси.

През 1882 г., най-вероятно през първата половина на м. октомври, Миклухо-Маклай се среща с император Александър III и му предлага да се създадат пристанище или поне база за зареждане на корабите с въглища и руско селище в Нова Гвинея

на наречения на името на пътешественика „Бряг на Маклай“. Напълно в духа на тезата за „цивилизаторската мисия“ на Руската империя Миклухо-Маклай предлага и програма за икономически, образователни и социални реформи сред местните папуаси [Миклухо-Маклай, Николай Николаевич 1996: 261 – 266].

Идеите на Миклухо-Маклай не са възприети изцяло. Ръководителят на Морското министерство адмирал Иван Алексеевич Шестаков бил против предложенията му и записал в непубликувания си дневник, че Маклай иска да стане „царче в Нова Гвинея“. Въпреки това изследователят си възстановява разходите по готовавашните си пътувания и получава финансиране за следващата си експедиция. Освен това Александър III възложил на адмирал Шестаков да проучи възможността за създаване на база за зареждане на корабите с въглища в Нова Гвинея [Тумаркин, Д. Д. 2011: 456 – 459].

През януари 1883 г. Миклухо-Маклай прекарва около седмица в Англия, където търси финансиране за проекта си за „Проект за развитие на „Брега на Маклай“. Въпреки интереса към него лично той не успява да привлече спонсори [Миклухо-Маклай, Николай Николаевич 1996: 307]. Междувременно участва и в експедицията за изпълнение на програмата, възложена от адмирал Шестаков, за проверка за възможностите за създаване на въглищна база за руския флот.

На 17.03.1883 г. Миклухо-Маклай пристига заедно с контраадмирал Н. В. Копытов в залива Астролабия и слиза на „Брега на Маклай“. Това е третото посещение в живота му, но е кратко. Маклай престоява там само 8 дни, помагайки на контраадмирал Копытов да проучва възможностите за създаване на въглищна база. Копытов е много доволен от преводача си, но констатира, че нито едно от възможните пристанища на Нова Гвинея (както и на Палау във Филипинско море) не е подходящо за създаване на въглищна база за зареждане на океански

крайцери. В Русия контраадмирал Н. В. Копытов е човекът, който разработва концепцията за водене на морска битка с рейдове на крайцери, но преценил, че предлаганите от Миклухо-Маклай места за пристанища са много отдалечени от основните морски комуникации.

На 23–24.04.1886 г., точно по време на една от кулминациите в „боричкането за Африка“, Миклухо-Маклай се среща с императорското семейство в Ливагя. Преполога се, че той отново предлага на императора проекта си за колонизиране на „Брега на Маклай“ като контрагегиствие на започналото разделяне на източната част на Нова Гвинея между Германия и Англия, но разговорът се е пазил в пълна тайна и затова Маклай пише на брат си Сергей, че не е могъл да изложи изцяло плановете си за „независимост на Нова Гвинея“ [Миклухо-Маклай, Николай Николаевич 1996: 447]. Твърди се, че Миклухо-Маклай е разглеждал и вариант да оглави лично планираната независима държава Папуаски съюз. В интерес на истината при него са преобладавали хуманистични мотиви, защото той е автор и на предложения за британски протекторат над „Брега на Маклай“ с цел закрилата им от търговия с роби и изтребление.

През юни 1886 г. започва проучване за интереса в Русия към осъществяване на частен проект за колонизиране на „Брега на Маклай“. Интересът се оказва неочаквано голям, а проектът е подкрепен и от проф. Василий Иванович Модестов от страниците на вестниците „Новости“ и „Борсов вестник“ („Биржевая газета“). Изявлението на Миклухо-Маклай обаче предизвиква силен негативен отзвук в Европа; за неговия проект пише и лондонският „Таймс“. В крайна сметка два месеца по-късно, през август 1886 г., пътешественикът оттегля проекта си и признава замисляла си за неосъществим [Тумаркин, Д. Д. 2011: 526 – 527].

От своя страна император Александър III, който е изключително благосклонен към Миклухо-Маклай, се въздържа от конфронтация с Берлин заради земи на остров Нова Гвинея. Той вероятно се е съобразил и с напълно професионалното мнение на контраадмирал Копытов за голямата отдалеченост на остров Нова Гвинея от тогавашните основни морски комуникации, както и с резервираността на адмирал Шестаков, и решава да не замесва Русия в такава авантюристична акция. Едновременно с това след смъртта на Миклухо-Маклай през 1888 г. той отпуска пенсия на съпругата му (австралийка) и на децата му. Пенсията се изплаща акуратно от Александър III и след това от император Николай II. Спряна е от съветската власт, когато Австралийският съюз отказва да признае РСФСР.

„ИНДИАНСКИТЕ ВОЙНИ“ НА РУСКАТА ИМПЕРИЯ

Преди години основният въпрос, с който съветските пропагандисти атакуваха задочно американските си опоненти по време на профански спорове и лекции в „Червените кътове“, беше: „А защо американците бият негрите?“. Днес в социалните мрежи, където са новите, при това безкрайни, „ловни полета“ на профанността, този въпрос се е трансформирал във: „А защо американците са изтребили индианците?“.

Вярно е, че американците са воювали с индианците, изтребили са голяма част от тях, а друга част са изпратили в т.нар. „резервати“. Впрочем най-много коренни жители на Америка загиват не от бойните действия, а от епидемиите от непознати до онзи момент болести, дошли с европейците, най-вече от различните шарки. За „баланс“ в Европа има опустошителна и смъртоносна епидемия от сифилис, донесен от Америка.

Подобен „феномен“ се наблюдава и в Далечния изток, където заедно с „цивилизаторската си мисия“ Руската империя също донася смъртоносни инфекциозни болести, между които

и въпросните шарки. Ето какво пише Антон Павлович Чехов по повод на епидемиите от „новите болести“ в Далечния изток:

„Известно е например какви опустошения е извършила в Сахалин едрата шарка. На северния край на Сахалин, между носовете Елисавета и Мария, Крузенщерн е срещнал селище, състоящо се от 27 къщи; П. П. Глен – участник в знаменитата сибирска експедиция, който е бил на същото място през 1860 г., вече е заварил от селището само следи, пък и по други места на острова според думите му е срещал само следи от предишно по-гъсто народонаселение. Гиляците му казали, че през последните 10 години, т.е. след 1859 г., народонаселението на Сахалин благодарение на едрата шарка значително е намаляло. И едва ли страшните епидемии от шарка, които през миналите години опустошаваха Камчатка и Курилските острови, са отминали Сахалин“ [Ходарковский, М. 2013: 139].

Само че освен това Русия си има своята „индианска война“, или по-точно непрекъснатата поредица от индиански войни, и тя съвсем не е за пренебрегване.

В мига, в който руснаците влизат в съприкосновение с коренните народи в Аляска, започва изстребителна война. Местните се бият яростно и изобщо не искат да бъдат цивилизовани (в днешно време терминът сигурно би бил „денацифицирани“) от руските пришълци, но последните гържат да им окажат братска помощ. Парадоксално е, но местното население в Аляска придобива някакви права чак след купуването ѝ от САЩ.

Става дума за т.нар. „Руско-тлинкитска война“ в Аляска, която „де юре“ и „де факто“ продължава около 200 години. Началото ѝ е страховитата битка за Ситка, която взема формата на истинско етническо прочистване. Тази битка „разчиства“ терена за построяването на столицата на Руска Аляска. Преброяването от 1880 г. в Аляска показва, че след руската цивилизационна мисия в Аляска са останали цели 43-ма

тлинкити по поречието на Индианската река и в района на традиционния летен рибарски лагер на този народ [Зорин, Александр Васильевич 2016; История Русской Америки (1732 – 1867) 1999: 59 – 74, 93 – 94].

СРЕДНА АЗИЯ И ЮЖЕН КАВКАЗ КАТО РУСКИ КОЛОНИИ

Ако се върнем в Средна Азия и Южен Кавказ, там политиката на Руската империя е откровено колониална, а самите завладени територии са организирани административно твърде различно от земите в Европейска Русия. Нищо чудно – Европейска Русия е метрополия, а Южен Кавказ и Средна Азия са колониални владения.

През 1914 г., т.е. в навечерието на гибелта на Руската империя, започнала с Влизането ѝ в Първата световна война, споменатите земи са организирани в Кавказкия край и в Средноазиатските владения, пълното название на които е Степни и средноазиатски области. Странното е, че и названието Кавказки край [Учреждение управления Кавказского края 1912: 376 – 422], и названието Степни и средноазиатски области няма формално юридическо значение, но се е използвало изключително широко, като присъства сериозно както в официални документи, така дори и в статистиката на Руската империя [Статистический ежегодник России 1913 г. 1914].

В състава на Кавказкия край са влизали 7 губернии – Бакинска, Елисаветполска, Кутаиска, Ставрополска, Тифлиска, Черноморска и Ериванска, както и 5 области – Батумска, Дагестанска, Карска, Кубанска и Терска, заедно с 2 окръга – Сухумски и Закавказски [Учреждение управления Кавказского края 1912: 376 – 422].

В географско отношение Терска и Кубанска област заедно със Ставрополска и Черноморска губерния са отнасяни към Северен Кавказ, докато останалите области са отнасяни към Закавказието. Към Закавказието е отнасяна и Дагестанска

област, макар че тя видимо не принадлежи на Закавказието – Южен Кавказ [Учреждение управления Кавказского края 1912: 376 – 422].

Град Баку е бил отделно „градоначалство“. Всички изброени региони – области, губернии и окръзи, са влизали в състава на Кавказкото наместничество, с изключение на град Баку и на Ставрополска губерния. Последната е единствената от Кавказкия край, която не се е отличавала по начина си на управление от губерниите в Европейска Русия [Учреждение управления Кавказского края 1912: 376 – 422].

Кавказкото наместничество е преживяло различна организация в различни граници през различни времеви периоди. Първото наместничество е било през периода 1785 – 1796 г.

Второто наместничество съществува от 1844 до 1883 г. Въсъщност то реално е преобразувано в Кавказка администрация още през 1881 г. Фактически по време на Кавказката администрация наместникът от пълномощник на царя се превръща направо в Господ за Кавказкия край, защото той съчетава функциите на „главноначалстващ гражданската част“, главнокомандващ и „наказной атаман“ на казашките войски.

Много любопитен факт е това, че първият „главноначалстващ“ на Кавказката администрация от 1.01.1882 до 3.06.1890 г. е самият княз Александър Михайлович Дондуков-Корсаков, добре познат ни като ръководител на Временното руско управление в България непосредствено след Руско-турската война от 1877 – 1878 г.

Дейността на Кавказката администрация е прекратена на 26.02.1905 г. и Кавказ се връща към наместничеството. Третото кавказко наместничество в състав от 6 губернии, 5 области и 2 окръга (всичките, изброени по-горе) ще просъществува до Февруарската революция през 1917 г., когато Времен-

ното правителство сглобява от депутатите от 4-тата Държавна дума т.нар. Особен Закавказки комитет – ОЗАКОМ.

Наместникът на руския император в Кавказ е имал много сериозни пълномощия. Неговият статут е забележително сходен с този на испанските вицецрале в Латинска Америка и с британския вицецрал на Индия. Наместникът е можел да решава всички въпроси, които не са изисквали издаване на нови закони. (Такава е терминологията – в Руската империя законите не са се приемали, а са се издавали.) Той е бил абсолютен господар на чиновниците и е решавал дори въпросите на пенсионирането им. Извън юрисдикцията му са били само чиновниците от Държавния контрол, Държавната банка и съда. При извънредни обстоятелства той е имал право да отменя постановления на управителите на губерниите и областите. Съветът при наместника е бил съвещателен орган, в който са влизали две специално назначени от императора лица, представители на министерствата на вътрешните работи и финансите, на Главното управление по земеустройството и земеделието, старши председателят на Тифлиската съдебна палата и директорът на канцеларията на наместника.

Все пак правата на наместника са били по-ограничени от тези на „главноначалстващия“ Кавказката администрация преди него. По деликатен начин намесата му в полицейските дела е била ограничена в някаква степен – с височайши императорски указ на 22.05.1905 г. е била учредена длъжността на завеждащия полицията в Кавказ, който е имал статут на помощник на наместника по полицейската част.

Последният кавказки наместник е самият Велик княз Николай Николаевич-младши [Турицын, Игорь Викторович 2015: 31 – 54].

Един от сравнително обективните анализатори на историографията на колонизацията на Северен Кавказ – Вита-

лий Викторovich Воропаев, започва своя преглед със следното обобщение:

„Историята на колониалната политика на Руската империя в Северен Кавказ през XVIII – XIX в. до наши дни си остава една от най-противоречивите страници [на руската история]. Независимо от многообразието на методите на руското правителство по интеграция на народите на Северен Кавказ в орбитата на своето влияние сблъсъкът на националните интереси на Руската империя и националното самосъзнание на планинците довежда до трагични последици – Кавказката война.

Могат да се отбележат няколко различни гледни точки спрямо процеса на колонизация на Северен Кавказ. На първо място, това е гледната точка на официална Русия, отразена в отечествената дореволюционна историография и в публицистиката от XIX – началото на XX в. Твърдяло се е, че геополитическата необходимост и историческата съдба са обрекли Русия на радикално решаване на политическата задача за придобиване на Кавказ. Русия е донесла със себе си на Северен Кавказ цивилизаторска мисия и прогрес.

Втората гледна точка принадлежи на западната историография и публицистика. По-специално Англия, бидейки загромена за положението на нещата в този важен стратегически регион, не е възприемала Русия другояче, освен като враг. Планинските народи са се разглеждали като борци за демократични свободи, борбата им е наречена „антиколониална“. Тази гледна точка е отразявала традиционната русофобска тенденция не само в Англия, но и на целия Запад.

От 20-те години на XX в. руската историография влиза в новата епоха на марксистическите методи и идеология. В резултат от утвърждаването на „класово-партийния“ подход се избутва на втори план научно-историческото съдържание на процеса на колонизация на Северен Кавказ. Процесът на влизането му в

структурата на Руската империя се пречупва през призмата на Кавказката Война като резултат на националноосвободителната борба на планинците.

Но от началото на 40-те години на XX в. настъпват забележими изменения в партийноидеологическите подходи към разглеждането на колониалноинтеграционните процеси. На преден план отново излизат обсъждането и осмислянето на предпоставките и резултатите от Кавказката Война и ролята на [имама] Шамил в нея. Личността на имама не се вписва в създалата се политико-идеологическа картина и се подлага на рязка критика.

Започналата през 1985 г. либерализация на съветското общество и последвалото разпадане на СССР през 1991 г. освободиха историческата наука от идеологическите догми. В същото време оценката на историческото минало в резултат на отмяната на цензурата и придобиването на неограничени свободи се превръща в удобен способ за манипулиране от страна на различни политически сили. Като резултат настъпи силна политизация на въпросния проблем, различните национални сили пренаписват историята според собствените си интереси.

В днешно време¹³ продължава разнопосочността на мненията по проблема на колонизацията на Северен Кавказ и неговото влизане в състава на Руската империя. Съвременните изследователи на въпросния проблем могат условно да бъдат разделени на два лагера. М. М. Блиев, В. В. Дегоев, Н. С. Киняпина застъпват гледната точка на историческата предопределеност и прогресивния характер на присъединяването на Кавказ към Русия. Я. З. Ахмадов, Х. Х. Рамазанов, В. Г. Гаджиев не виждат прогресивност в процеса на колонизация на Северен Кавказ и поставят ударение на колониалната завоевателна политика

¹³ Статията на Виталий Викторович Воропаев „Из историята на колонизацията на Северен Кавказ (историографски въпроси)“ е публикувана през 2010 г.

на Руската империя“ [Воропаев, Виталий Викторович 2010: 172 – 173].

Това, което обаче е от съществено значение за нашия анализ, е, че въпреки желанието си да отрази с еднаква тежест всяка гледна точка към историята на завоюването на Северен Кавказ Виталий Воропаев изобщо не поставя под съмнение понятия, като „колонизация на Северен Кавказ“ и „колониална политика“, и различията, които са отразени в оценката на резултатите на тази колонизация и колониална политика.

Освен труда на Воропаев, тук би трябвало да обърнем внимание и на работата на беларуския изследовател Андрей Николаевич Максимчик¹⁴, който 7 години след Воропаев, през 2017 г., класифицира историко-партийните концепции за присъединяването на Северен Кавказ към Русия в съветската научна литература [Максимчик, А. Н. 2017: 76 – 96]. А. Н. Максимчик обособява няколко периода с различни оценки на ролята на Руската империя в Кавказ според съветската историография. Първоначално, непосредствено след Октомврийския преврат и Гражданската война, категорично преобладава мнението за управлението на Кавказ от Руската империя като „абсолютно зло“.

През втората половина на 30-те години и първата половина на 40-те години на ХХ в. започва преоценка на ролята на Царска Русия „от абсолютно зло към най-малкото зло“ [Максимчик, А. Н. 2017: 88].

През целия период на съветската власт продължават да се водят яростни спорове за това дали един или друг кавказки народ „се е присъединил доброволно“ към Руската империя, или това е било резултат на „завоевателната ù колониална политика“. Някои трудове на бележити историци, работили през

¹⁴ Андрей Николаевич Максимчик е кандидат на историческите науки, доцент в Беларуския държавен университет в Минск, специалист по проблемите на присъединяването на Северен Кавказ към Руската империя.

този период, така и не са публикувани поради „придирчивостта на цензурата“ и невъзможността рецензентите да се разберат дали империята е била „абсолютно зло“ или „най-малкото зло“ [Максимчик, А. Н. 2017: 89 – 90].

Тук може би е мястото да се обърне внимание, че когато четем работите на руските историци, политолози и други изследователи, винаги трябва да се обърща внимание кога са писани. Както в геополитически, така и в тълкувателен и коментарен смисъл годините 2007, 2014 и 2022 са посвоему „водогелни“. Те бележат етапи на отдалечаването на определени учени от по-критични и „по-либерални“, всъщност по-плюралистични, неимперски и ненационалистически позиции. С напрегването на времето изследователите се връщат към някогашния „езопов език“ или пък правят някакви концесии на официалната гържавна идеологическа доктрина („суверенната демокрация“). Това трябва да се има предвид при четенето на всяка публикация на учени с постоянно местожителство на територията на Руската федерация.

Такъв е случаят с иначе много интересната публикация на Зинаида Саудахматовна Гаурбекова „Същността на взаимодействието на Руската империя и Кавказката цивилизация от позициите на концепцията на ориентализма“, поместена през 2012 г. От самото начало тя се застрахова, като декларира, че „сблъсъкът на различните цивилизации, общества, типове мислене неминуемо довежда до повече или по-малко остър конфликт, но всеки конфликт представлява едновременно степен и способ на развитие. Когато не се унищожават, противоположностите се обогатяват, хармонизират се една спрямо друга, борбата се прелива в единство и довежда до ново стъпало на еволюцията“ [Гаурбекова, Зинаида Саудахматовна 2012: 197].

Едновременно с това тя проявява доста голяма научна (а и не само) смелост, като се опитва да обоснове правомер-

ността на термина „кавказка цивилизация“. В този си опит тя се опира на трудовете на А. Дж. Тойнби, Р. Абдулатипова, В. В. Черноус, Самуел Хънтингтън, А. Кребер, К. Клакхон, Ф. Бродел, А. Боузъмън, О. Н. Дамениа и Г. Ногия. При изследването на „взаимодействието“ на кавказката цивилизация с Руската империя тя се опира на концепцията на ориентализма на Едуард Сауд, работите на Милица Бакич-Хейдън и Н. Найт.

В крайна сметка Зинаида Гаурбекова стига до заключението, че „в ориентализма на руски Кавказ се е проявила обмяната на опит в колониалното знание и управление между великите държави от XIX в.“ [Гаурбекова, Зинаида Саудахматовна 2012: 201]. Според нея „опитът от колониалното управление, който е получила Русия от Кавказ“, се е използвал в други региони на Руската империя, в частност в Средна Азия, където на територията на Закаспийската област през последната четвърт на XIX в. е бил предприет опит за създаване на аналогични на кавказките институции на властта и закона, които не са се увенчали с успех [Гаурбекова, Зинаида Саудахматовна 2012: 201].

Властите от Кавказкото наместничество са водели внимателно изучаване на опита на цивилизаторските проекти на французите в Алжир и на англичаните в Индия. На свой ред „чуждестранните държави са се обръщали в колониалната си политика към опита на руските реформи в Кавказ“. Според Гаурбекова „на регионалните форми на диалог между културите са оказали влияние пренасянето на ориенталистски идеи, проекти и [движението на] самите ориенталисти между различните региони на империята. Големи руски политици и изтоковеди, чиято кариера е била свързана с Кавказ през XIX в., са внесли сериозен принос към формирането и развитието на ориенталисткия дискурс“ [Гаурбекова, Зинаида Саудахматовна 2012: 201].

Гаурбекова благоразумно се застрахова, че „дискурсът на ориентализма позволява да се подхожда към темата за общото

Възприемане на Кавказ в света на Руската империя от времето на колониалната глобализация, като заедно с паралелите във възприемането на колониалните покрайнини в метрополиите от XIX в. се открива значително своеобразие в отношението към Кавказ в дореволюционна Русия.

И тук е необходимо да се отбележи, че процесът на усвояване на Кавказ от Руската империя не може да бъде интерпретиран само от позициите на класическата колониална политика, а отношението към него от позициите на ориентализма, защото въпросният исторически процес не е идентичен на структурата колония – метрополия, изработена в рамките на западната наука и напълно справедлив за западноевропейските държави. Тези сложни процеси на конфликт и консолидация на политическо, социално, икономическо, етническо, психологическо равнище, които са протичали по време на Кавказката война, могат да бъдат характеризирани като начало на изграждането на нов евразийски модел на функциониране на обществото и държавата, на сглобяване на руската държавност като Санкт Петербург – „покрайнини на Руската империя“. Това е „политически коректно“ за територията на Руската федерация, но е тема за госта сериозна научна дискусия.

От една страна, съществува формалната разлика, че колониите на западните държави са отвъдморски, докато между Централна Русия и „покрайнините“ на империята съществува сухопътна връзка. От друга страна, има съществена разлика между колониалните практики на самите западни държави. Невъзможно е да бъдат разглеждани еднакво, примерно управлението на Великобритания и Италия в техните колонии в Сомалия. Разликата се вижда дори и днес, при това много контрастно.

Най-спорна е тезата, че съществуването на сухопътна връзка прави колониите на Руската империя по различни от тези на западните държави. От една страна безспорно е и е

потвърдено от руската управленска практика, че руските колонии – „покрайнини“, не могат да бъдат управлявани пряко и в „реално време“ от Санкт Петербург. Затова са създадени институции, като кавказкия наместник и генерал-губернаторите в Средна Азия и Сибир, за които ще стане дума малко по-нататък. Най-общо казано, сходствата между руските колонии – „покрайнини“, и западните отвъдморски колонии са значително повече, отколкото различията. Безспорен е обаче фактът, че и Зинаида Гаурбекова ясно говори за руската колониална политика в Северен Кавказ.

РЕФОРМИТЕ НА ЦАРЯ ОСВОБОДИТЕЛ И КОЛОНИАЛНАТА ПОЛИТИКА

Руските автори изследват доста задълбочено влиянието на реформите на император Александър II Освободителя върху динамиката на колониалната политика в Кавказ. Този период е от съществено значение в колониалната политика на Русия поради сериозната промяна в обстоятелствата, която настъпва след отмяната на крепостното право. Приключването на войната с непримиримата част от планинците открива възможност за Кавказкото наместничество да се преориентира към икономическото „усвояване“ на региона. Най-малкото вече не е било необходимо да се харчат огромни средства за нуждите на войната с планинците.

Междувременно отмяната на крепостното право създава наченки на пазар на труда и на „мобилност на работната сила“ в Руската империя. Това пък създава възможност за привличане на необходимата работна ръка за започналите да се развиват по-интензивно пазарна икономика и индустрия в Северен Кавказ. Редица изследователи се занимават с този процес на „пристигане на капитализма“ в Северен Кавказ, който е и процес на колонизация, задвижен от описаните по-горе обстоятелства.

На развитието на Северен Кавказ по това време е прогължавала да оказва влияние неговата първоначална военно-казашка колонизация, която в много отношения е определила спецификата на региона. Фариг Тухтаметов посочва, че „до реформата от 1861 г. преселнически движения като явления от народния живот в страната не са съществували. Преселенията са ставали по призив на самото правителство“ [Казначеев, Андрей Викторович 2005: 99].

В крайна сметка към средата на XIX в. предимно в Степното Предкавказие са били разселени около 740 хил. души, мнозинството от които са били казаци. Те са получили ориентирано около 13 млн. десетини земя [Фадеев, Анатолий Всеволодович 1957: 43 – 44]. Казаците, които постоянно са били откъсвани от стопанска дейност заради служебните им задължения, не са могли да се занимават ефективно нито със селско стопанство, нито с някакво производство или търговия. Затова не е за чудене, че икономическото благополучие на региона е зависело не от тях, а от държавните селяни. Важна роля са играли и изселниците от Закавказието, предимно грузинци и арменци. В техните ръце се съсредоточили търговските операции, различните занаяти и др.пог. [Гранкин, Юрий Юрьевич 2011: 23].

Както и преди отмяната на крепостното право, основният поток от колонисти идвал от Полтавска, Черниговска, Воронежска, Курска и Харковска губерния. Юрий Гранкин отбелязва, че в архивните източници се откриват данни и за преселници от Орловска губерния. Колонистите се надявали най-вече на новите си местожителства да получат земя, каквато нямали там, откъдето идвали. В това отношение колонистите били почти еднородни, когато посочвали причината за преселването си [Гранкин, Юрий Юрьевич 2011: 23].

От своя страна Андрей Викторович Казначеев посочва, че „постоянният поток от преселници създавал сигурен щит и

опора на империята в неспокойната покрайнина и осигурявал благоприятен фон за възприемане от местното туземно население на идеите на руската гражданственост. Ходът на колонизацията на Севернокавказкия край и неговото спешно вкарване в орбитата на руската социалнополитическа и стопанско-културна среда са се определяли именно от стратегически съображения. Правителството се е стремяло в Предкавказието да бъде създадено „здрavo руско ядро“, на основата на което вървяло по-нататъшното усвояване и развитие на ново-завладения район“ [Казначеев, Андрей Викторович 2005: 105].

В крайна сметка Юрий Гранкин показва, че „процесът на руската колонизация в Северен Кавказ довежда до сложни социокултурни трансформации в региона. Автохтонното население е трябвало да преживее болезнено пречупване на установения му светоглед и да се адаптира към новите условия“ [Гранкин, Юрий Юрьевич 2011: 29].

Гранкин привежда и констатацията, направена в дисертационния труд на Д. Н. Ракачев, където се установява, че „създаването на единно социокултурно и политическо пространство на Руската империя довежда до това, че социалните групи си разменят местата. Местното население, запазвайки значителна част от традиционната си култура, се оказва обкръжено от руското социално пространство и вече в по-голяма степен изпитва неговото влияние, отколкото да оказва влияние върху него. Руската култура става доминираща. Придошлите групи, първоначално възприемащи елементи от местната култура, сега вече доминират. Местното население се оказва в положението на приспособяващо се в новото социокултурно пространство“ [Гранкин, Юрий Юрьевич 2011: 30]. Ситуацията се усложнявала допълнително и от това, че част от планинците са предпочели да се преселят в Отоманската империя, а тези техни земяци, които са останали в

границите на Руската империя, дълго са се колебали пред избора на решение [Гранкин, Юрий Юрьевич 2011: 30].

В същата посока разсъждава и Шахрудин Айдиевич Гапуров¹⁵. Той пише: „Цивилизаторската, преобразователна роля на Русия в Северен Кавказ“, за която много са говорили и писали от началото на XIX в., е започнала реално да се проявява след приключването на Кавказката война, през последната трети на XIX в. Руските реформи от последната трети на XIX в. оказват огромно влияние върху обществото на планинците и довеждат до относително успокояване на този край. Но защо руската власт не е провеждала подобни реформи по-рано? Очевидно, преди всичко защото самата Русия не е била готова за това. Та нали крепостното право в Русия е било отменено едва през 1861 г., разчиствайки пространство за развитие на капиталистическите отношения? Исторически нещата са се подредили така, че края на Кавказката война и отмяната на крепостното право в русия хронологически почти съвпаднали, като с това създали нужните условия за провеждане на преобразования в Кавказ. (...) Руските реформи от последната трети на XIX в. в Северен Кавказ стават основа за развитието на капиталистически отношения тук. Но този процес е протичал тук своеобразно, така, както и в държавите от чуждестранния Изток.

В големите държави на Изтока, превърнали се в колонии и полуколонии на Англия и Франция (такива, като Индия, Китай, Турция, Иран), през последната трети на XIX в. започва

¹⁵ Шахрудин Айдиевич Гапуров е историк, професор и председател на Академията на науките на Чеченската република от 2006 г. Той е първият индолог в региона на Северен Кавказ. Знаменателен факт в биографията му е, че роден на 6.01.1951 г. в гр. Таш-Кумър в Киргизка ССР, където родителите му са били депортирани от съветските власти. Когато е на 2 години, баща му умира и майка му е принудена да постъпи на работа в мина за възлища, за да изхрани децата си.

развитието на капиталистическите отношения. Но този източен капитализъм твърде много се е различавал от европейския. Да, създавали са се промишлени предприятия, строили са се железопътни линии, зараждала са се национална буржоазия и национален пролетариат. Капиталистическите отношения проникнали и в селското стопанство. Но при все това развитието на капитализма е имало деформиран характер. Деформирани и доста своеобразни са били и възникналите в източните държави капиталистически отношения. Ако в европейските държави развитието на капиталистическите отношения се е съпровождало със съответните изменения в обществените отношения, в психологията и съзнанието на хората, то в държавите от Изтока това е ставало в много малка степен и с много забавен темп. Съзнанието, психологията на мнозинството от жителите на Азия и Африка, обществените отношения там още дълго си оставали съответно феодални, и даже патриархалнородови“ [Гапуров, Ш. А. 2014: 80].

Това, че Гапуров прави успоредица и открива сериозно сходство между развитието на капиталистическите отношения в Северен Кавказ и в колониите и „полуколониите“ на Англия и Франция, е знаменателно. То е в пълно противоречие с лоялистките доктрини за изключително различния характер на положението в „покрайнините“ на Руската империя и в колониите на европейските държави. Впрочем много често застъпването на въпросните „лоялистки доктрини“ от руски учени е напълно формално и „за протокола“. Разбира се, след 2014, и особено след 2022 г. се наблюдава засилване на желанието на някои по-адаптивни и „пробивни“ изследователи да профитират за сметка на съобразяване с руската „политическа коректност“.

Между другото Шахрудин Айдиевич Гапуров е последователен в следването на тезата си за сходството между колониите и сферите на влияние на европейските държави и

руските „покрайнини“. Той дори прави паралел между събития, като „Въстанието на боксьорите“ в Китай, и събитията в Дагестан и Чечня. Той пише:

„Прогресивен ли е бил капитализмът в държавите от Изтока? Безусловно. Но той е рушал вековни устои на живота, бил е чужд и непонятен на подавяващото мнозинство от населението на Изтока и затова е бил отхвърлян от него. И не по-малко важно: новите отношения пораждани от капитализма, са се асоциирали от народите на Изтока с колонизаторите, със загубата на независимост. Всичко това е пораждало многобройни народни протести (достатъчно е да се посочи Въстанието на ихетуаните – боксьорското Въстание в Китай, на границата между XIX и XX в., което се е съпровождало с унищожаване на железопътните линии, на телеграфните връзки, на промишлените предприятия).

Нещо подобно е ставало в Чечня и в Дагестан през последната третина на XIX в. Невъзможно е да се отрича прогресивността на такива явления, като създаването на Грозненския нефтопромишлен район, строителството на железни и други пътища, развитието на търговията и като цяло вмъкването на Чечня в административно-икономическата система на Русия. Но всичко това се е съпровождало с разрушаване на вековните устои на традиционния живот на планинците, с масовото им обезземляване, с чиновнически произвол, с въвеждане на грабителски данъци и повинности от страна на административната власт чрез административните регламенти. Всичко това е било непонятно, чуждо и затова неприемливо за свободния до вчера планинец и затова той отново и отново въставал против нахърняването на своите права, на своята свобода, против изгонването му от собствената му земя“ [Гапуров, Ш. А. 2014: 81].

Разбира се, далеч не всички автори от Руската федерация споделят посочените по-горе гледища. Интересното е, че и представители на по-младата генерация учени са склонни да отхвърлят тезата за колониалния характер на руското управление в Северен Кавказ. Така например Магомедгази Джамалуддинов изрично отхвърля тази гледна точка в дисертационния си труд. Доколко това е основателно, би трябвало всеки да прецени сам, след като се запознае с материалите по дисертацията му, които са публични. Аз ще се огранича с това, че аргументите, които той използва, са формалноюридически.

В своите „Положения, представени за защита“ в автореферата на дисертацията си Джамалуддинов пише: „...5. След влизането си в състава на Руската империя територията на Североизточен Кавказ става органична част от империята, а неговите административнотериториални образувания получават практически равен статут спрямо статута на останалите губернии на Русия, което доказва несъстоятелността на някои концепции за колониалното положение на региона в състава на Руската империя. Анализът на проведените в региона реформи от втората половина на XIX в. свидетелства за практически пълната интеграция на Североизточен Кавказ в състава на Руската империя. Освобождението на зависимите съсловия в Кавказ е било сходно със селската реформа от 1861 г., провеждана в централните руски губернии. Но тези близки по същността си реформи са имали различни причини и са се осъществявали при различни условия, тъй като в Кавказ не е имало вътрешни причини за реформа.

6. Трябва да се отбележи, че руското правителство, разбирайки спецификата на Североизточен Кавказ, не е пренесло основните положения на съдебната реформа от 1864 г. в съдебната система на дадения регион, където планинските съдилища постепенно са били заменяни от нови съдебни учреж-

гения, напомнящи по форма образците на руското съдопроизводство, но по своето съдържание [са си оставали] – старите съдебни органи, които са действали въз основа на адата¹⁶ и на някои норми на шаруата с ограничен характер. Въвеждането на единна система на административно деление и управление, устройство на съдилищата и на съдопроизводството е спомогнало за приобщаването на народите на Северен Кавказ към общоимперското законодателство и към по-нататъшния процес на инкорпорирани в състава на Руската империя“ [Джамалугдинов, Магомедгази Далгатвич 2012: 10].

Тук няма абсолютно никаква нужда да се полемизира с Магомедгази Джамалугдинов, но е уместно да се припомни, че в навечерието на войната за независимост на Алжир неговата територия административно е третирана като част от метрополията на Франция, като на нея са обособени три департамента. Освен това в Алжир по това време живеят около 1 млн. французи (т.нар. „пие ноар“ – „чернокраки“), които масово се изселват след даването на независимост на страната. В Алжир остават около 50 хил. французи, докато потомците им във Франция днес са около 3,2 млн. [Naviog, Philip Chiviges 2000: 14].

Горните факти обаче по никакъв начин не дават основание режимът там да бъде разглеждан другояче, освен като колониален, и изследователите разглеждат войната в Алжир като една от кървавите страници в процеса на деколонизация. В сравнителен план Алжир през 1962 г. е бил в много по-голяма степен интегриран в държавната тъкан на Франция, отколкото Чечня през 1864 г. или в днешно време, но изследователите го разглеждат единствено като колония на Франция.

¹⁶ Близостта на термина „адат“ и на познатата ни турска дума „адет“ (навик, привичка) не е случайна. Тук става дума за приложението на определени норми на обичайното право в Дагестан.

Други жители на Дагестан (Магомедгази Джамалуддинов също живее и работи в Дагестан) – Магомедзапир Нурмагомедович Абдуллаев и Д. Г. Халилова, гледат на нещата по другояче. Разглеждайки „методологическите проблеми на изследването на национално-колониалната политика на царизма в Дагестан“, те подлагат на сурова критика руските интелектуални увлечения по теорията на Чезаре Ломброзо, каквито има както през XIX в., така и днес. Те пишат:

„Учението на Чезаре Ломброзо и основаващите се на него концепции на историците от официално монархическото направление, приложени към изучаването на еволюцията на гържавността и правата на планинските народи от Северен Кавказ, методологически не са обосновани, не отговарят на съвременното развитие на науката, противоречат на основните принципи на международното право в частта за правата на човека и на народите и следователно не могат да бъдат признати за научни. Всички опити за реанимиране на тези подходи са насочени към съзнателно принижаване на ролята на народите на Североизточен Кавказ в общокавказкия и в световния исторически процес, спомагат за ръста на националистическите настроения в обществото и пряко противоречат на Конституцията на Руската федерация, на Конституцията на Република Дагестан и на Наказателния кодекс на Руската федерация“ [Абдуллаев, М. Н. и Д. Г. Халилова 2012: 91].

Авторите неслучайно критикуват използването на теорията на Ломброзо и Монтегаца – мнозина обществено ангажирани личности и в Руската империя, и днес в Руската федерация разглеждат планинските народи от Кавказ като „родени престъпници“ и „хищници“. Дагестан е един от регионите на Руската федерация с най-добри демографски показатели и това също насочва към жителите на тази република враждебни настроения. В руската армия в момента жителите на

Дажестан са подложени на постоянен тормоз и издевателства. Затова Абдуллаев и Халилова съвсем не се отдават на идеализация на миналото, нито пък вземат желаното за действително в настоящето. За едни неща те пишат открито, други поставят между реговете, без да е необходимо голямо усилие да бъдат разшифровани:

„Националногържавната интеграция по пътя на създаване на основи и укрепване на еднството на етнически разнородното общество е една от главните задачи на съвременна Русия. Нейното осъществяване е възможно само на основата на дълбоко научно изследване, обобщаване и използване на историческите особености на гържавноправното развитие на различните субрегиони и народи на нашата страна. Опитите да се фалшифицира историята(!) на тези или онези народи ще способства за разделението и междуетническото напрежение в руското общество“ [Абдуллаев, М. Н. и Д. Г. Халилова 2012: 91].

Разбира се, и Абдуллаев, и Халилова не пропуска да се застрахова от обвинения, че напълно приравнява руската завоевателна политика с тази на западните колониални империи (годината на публикацията им е 2012 и вече са видели свят и речта на Путин пред Мюнхенската конференция по сигурността и войната „8-8-8“ срещу Грузия, така че хуманитарите в Русия вече са били със силно повишено внимание), но и тук всеки от тях го прави по „особен“ начин. Продължавайки да говорят едно към едно за „колониалната политика“ на Руската империя, те пишат в заключение:

„Колониалната политика на царска Русия има своите съществени различия от политиката на западноевропейските гържави. Русия е имала за цел да сформира нация – гържава, запазвайки историческите перспективи за всички етноси и отчитайки фактора на многонационалността в гържавното строителство, докато Римската(!), Френската и Британска-

та империя са разглеждали своите колонии като източник на икономическо обогатяване на фона на разоряването, обедняването, а понякога и на унищожаването на мнозинството от народите на тези територии. Тази същностна особеност е предопределила обективно-прогресивното значение на влизането на народите на Северен Кавказ в Русия“ [Абдуллаев, М. Н. и Д. Г. Халилова 2012: 91 – 92].

Камила Руслановна Дзалаева работи много сериозно над проблемите на „културната политика“ на Руската империя и на русификацията на Северен Кавказ. Тук ще приведа дълъг абзац от нейна статия, посветена, най-просто казано, на асимилацията на елитите на планинците, и най-вече на тяхното младо поколение. Причината за използването на толкова големи дясловни цитати в този текст е нежеланието на автора му да възникват спорове, че при преразказването на позицията на един или друг руски автор е имало изопачаване, изкривяване или някаква целенасочена манипулация.

Коментирайки „културната политика“ на Руската империя в Северен Кавказ, Камила Дзалаева пише [Дзалаева, Камила Руслановна 2017]:

„Независимо от дългата им съпротива геополитически и други обстоятелства обричали народите на Северен Кавказ на единство с Русия. С времето [в Русия] дошло разбирането, че е невъзможно да се промени отношението на планинците към Русия със силата на оръжието, че установяването на ефективен диалог е възможно само чрез изработването на нова „мирна“ концепция, опираща се на идеята за културното въздействие. Това на свой ред довело до необходимостта да се определят основните насоки на руската културна политика по отношение на народите на Северен Кавказ, [които да са] ориентирани към тяхното приобщаване към основите на руската държавност и гражданственост, към формиране у тях

на нов мирозглед, към трансформиране на тяхната ценностна система и на социално-менталните основи, към тяхната интеграция в общоруското социално-културно пространство.

Институцията на аманатството¹⁷, от който Русия все още не е била готова да се откаже, дейността на православно мисионерство и на руското училище, разпространението на руския език, привличането на представителите на севернокавказките народи към военна и държавна служба, развитието на културните институции и участието на местното население в празнични мероприятия от държавно значение са били избрани като приоритетни механизми на най-ефективната политика на „укротяване“¹⁸ на неспокойния Северен Кавказ.

Заклевайки се във Верноподаничеството на Руската империя, планинските общества се задължавали да изпращат аманати, сиреч заложници. При това практиката за изпращане на аманати от редовете на влиятелните планински фамилии на феодали и старейшини за запазване на верността към Русия се отнасяла практически до всички народи от региона. Децата аманати са се разглеждали не само като заложници, но и като потенциални агенти на руската култура сред своите земляци. Много аманати от планинците оставали толкова дълго [в столицата или в Централна Русия], че успявали окончателно да се порусначат и да заживеят завинаги в Русия. Тези пък, които след освобождаването им се връщали по родните си места, оставали проруски настроени и представлявали сами по себе си проводници на друга култура в местната среда“ [Дзалаева, Камила Руслановна 2017: 60].

¹⁷ Става дума за познатите ни от средновековната история отношения между България и Източната Римска империя при сключване на договори, да се изпращат заложници с благородно потекло като негласна гаранция за спазването на договора. Такъв заложник е бил примерно бъдещият български цар Калоян. „Аманат“ означава точно такъв високоставен и привилегирован заложник.

¹⁸ Руската дума в случая е „замирение“.

Камила Дзалаева привежда коментара на Г. А. Кокиев, който в съветски времена, вече в условията на утвърдена власт на Сталин, през 1933 г. си е позволил да пише за „методите на колониалната политика на царска Русия в Северен Кавказ“. Макар по това време да се използва терминът „колониална политика“ за руското управление в Кавказ, Кокиев коментира следното: „...местната власт без оглед на затрудненията взимала синовете на князете планинци и на влиятелните дворяни като аманати и ги изпращала да ги възпитават в столичните кадетски корпуси. (...) Планинците отначало гледали на тази мярка като на насилие. Но когато децата им се връщали обратно в домовете си в блестящи офицерски униформи и материално осигурени, то в понятията и чувствата на мнозинството от бащите им настъпил рязък обрат. Пробудили по този начин, от една страна, доверие към правителството у планинците, в смисъл, че то се занимава с възпитанието на децата и с това им оказва единствено благодеяние, а от друга страна – желание за учене сред народната маса, местната власт, без да се бави, преминала към уреждане на училищата“ [Кокиев, Г. А. 1933: 195].

Приключвайки анализа на предимствата на вземането на заложенници при културното общуване между имперските власти и планинците, Камила Дзалаева заключава: „Използването на цивилизаторския подход, на който била все по-склонна руската администрация, утвърждаването на принципите на гържливостта от културологични позиции постепенно позволили на планинците да оценят предимството на общественото устройство с единен център(!) и да видят в него определена цивилизационна ценност“ [Дзалаева, Камила Руслановна 2017: 61].

Ако в статията си за „културната политика“ на Руската империя в Северен Кавказ Камила Дзалаева засяга въпроса за русификацията, то в друг свой труд тя изцяло съсредоточава вниманието си върху „русификацията на Северен Кавказ в

контекста на интеграционната политика на Руската империя през Втората половина на XIX – началото на XX в.“ [Дзалаева, Камила Руслановна 2019]. Без изобщо да се притеснява от евентуално обвинение, че страда от „Стокхолмски синдром“, тя почти възхвалява асимилацията на кавказките народи. Всъщност разглежданите две статии са писани през 2017 и 2019 г., което означава, че тоналността им е съобразена напълно с „мейнстрийма“ не толкова на руската наука, колкото на руската пропаганда.

Във въпросната статия се разглежда проблемът за русификацията на народите на Северен Кавказ в процеса на тяхната интеграция в руското държавно пространство през Втората половина на XIX – началото на XX в. В центъра на вниманието ѝ е „интеграционната политика на Руската империя, насочена към формирането на единна социално-културна, икономическа, политическа общоруска идентичност¹⁹ и утвърждаването на руската държавност в севернокавказкия регион“ [Дзалаева, Камила Руслановна 2019: 38].

Въз основа на изучаването на работите на различни автори тя прави анализ на съдържанието на понятието „русификация“, определя основните фактори, вектори и показатели на ефективността на русификаторската дейност на властите. Дзалаева стига до извода, че възможно най-важният механизъм на русификацията става колонизацията, която властите в Руската империя оценяват като най-ефективния способ да

¹⁹ Трябва винаги да се има предвид, че в текстовете на руски език, посветени на такива общи имперски или в днешно време федерални идентичности, авторите от Руската федерация използват термина „российский“, а не „русский“. В българския език тази тънка разлика не се прави. Под „русский“ се разбира етническият руснак, иначе казано, „руското“ на етническите руснаци. Под „российский“ се разбира всичко, свързано с Руската империя, респективно с Руската федерация, независимо дали става дума за техни поданици от руско, угро-финско или тюркско потекло.

утвърдят своето присъствие в тази „покрайнина“ [Дзалаева, Камила Руслановна 2019: 38].

Процесът на заселване на севернокавказките територии от казачеството и от преселниците от вътрешните губернии на Русия е бил не само условие, но и важен фактор за русификацията на района. Регулирайки запълването на Северен Кавказ с „руски елемент“, държавата е имала големи очаквания относно русифициращото влияние на преселниците, способни да оказват културно и идеологическо въздействие върху местното население. Предполагало се е, че влизайки във взаимодействие с руските колонисти, народите на Северен Кавказ ще успеят да видят за себе си определена практическа ценност от такова взаимодействие и ще проявят интерес към „руската култура“ и към „руския модел“ на обществено устройство с единен държавен център, иначе казано, към самогържавието [Дзалаева, Камила Руслановна 2019: 38].

Друг извод на Дзалаева е, че мощен русифициращ потенциал са имали руският език, образователните и културните учреждения, които са формирали благоприятна за „акултурацията“ на севернокавказкото население своеобразна културно-историческа среда. Проведеното от нея изследване е позволило да се стигне до заключението, че „интеграционната политика“ на Руската империя, стъпваща на идеята за русификацията, е способствала за мощен цивилизационен импулс в развитието на икономическата, социалнополитическата и културната сфера на жизнената дейност на севернокавказките народи и е ускорила тяхното успешно интегриране в полиетническия руски социум.

Представяйки резултатите от изследванията на Камила Дзалаева, не може да не се отбележи странният контраст между използваната лексика и терминология и разглежданя исторически период. Едва ли някой през XIX в. се е занимавал с „интегрирането“ на планинските народи, нито пък целта на

Властите е била да създадат „единна социално-културна, икономическа, политическа общоруска идентичност“. Всъщност изследователите от Руската федерация поголовно използват терминология на гнешния ген, за да описват, коментират и анализират събития и процеси отпреди повече от 100 години. Това придава някакъв „особено достолепен“ характер на дейността на властите в Руската империя – те „интегрират“, създават „общо социокултурно пространство“, „ускоряват успешното интегриране на планинските народи в полиетническия руски социум“ и други такива неща. Всъщност използването на такъв „изискан изказ“ е доста спорно и на моменти неадекватно, но, очевидно, руските изследователи не се колебаят да използват „машина на времето“ и да пренасят теоретични подходи и практики от гнешния ген в XIX в.

В същия дух е изказът и на други изследователи – Юлия Валериевна Зевако, която пише за „технологията на конструирането на политическата идентичност в полиетническата среда на Руската империя“ [Зевако, Юлия Валерьевна 2012], а С. Л. Дугарев допринеся „към въпроса за руската политика в Северозападен Кавказ в края на XVIII и началото на XIX в.: особености на интеграцията и формирането на историко-културното партньорство (по данни на ГАКК)“ [Дугарев, С. Л. 2022].

Релацията колонизация – русификация е изследвана доста подробно и от Елена Исааковна Кобахидзе [Кобахидзе, Елена Исааковна 2014]. Тя дава много нагледна представа за мащаба на колонизацията в Северен Кавказ през втората половина на XIX – началото на XX в. Според Елена Кобахидзе през периода 1861 – 1880 г. в Кубанска област са били основани вече около 75 казашки населени пункта, в Ставрополска губерния през 60-те години възникват 18 населени места, а в Терска област за примерно същия период – 15 казашки „станции“ [Кобахидзе, Елена Исааковна 2014: 14].

Пак според Кобахидзе в резултат на преселническата политика на правителството в началото на ХХ в. „поземленият въпрос“ в региона придобива вече особена острота, става мощен конфликтогенен фактор, който обуславя социалнополитическото напрежение в Северен Кавказ. Едновременно с това според нея „културтрегерският потенциал“ на руските преселници се е оказал „осъществен в достатъчна степен“ [Кобахидзе, Елена Исааковна 2014: 14]. Елена Кобахидзе се позовава на „Всепогоднейшия отчет на главнокомандващия Кавказката армия за 1863 – 1869 г.“ [Всепогоднейший отчет главнокомандующего Кавказскою Армиею за 1863 – 1869 гг. 1870], за да защити тезата си. Според нея запознаването с нови форми на стопанисване, приобщаването към нова култура на производство и потребление, в края на краищата разширеното географско пространство на населяване във връзка с масовото преселване на равнинните земи са заставили планинците да търсят възможности да удовлетворят „раждащите се нови потребности“, отделяйки по този начин „факта от принципа и действието от убеждението“ според думите на главнокомандващия Кавказката армия [Кобахидзе, Елена Исааковна 2014: 14].

Пак според същия източник, но през по-късен период (1882 – 1890 г.), особени „успехи в смисъла на гражданствеността“ постигнала Осетия, която „усърдно се заела със стопанството (...) и много равнинни поселища в Тагаурия и Куртатия поражават със своето благополучие и рег²⁰. Привежда се и мнението на началника на Осетинския окръг, полковник А. Ф. Еглау, който още през 60-те години на ХІХ в. пише: „Въобще трябва да се каже, че Осетинският окръг има най-благоприятни условия за

²⁰ Тук Елена Кобахидзе се позовава на: Всепогоднейшая записка Командующего Войсками Кавказского Военного округа и Войскового Наказного Атамана Кавказских казачьих Войск по управлению округом с 1882 по 1890 г. Санкт-Петербург, 1890.

развитие: народът е трудолюбив, покорен(!), стреми се към подобряване на бита си и започва да осъзнава необходимостта от образование“ [Кобахидзе, Елена Исааковна 2014: 14].

Елена Кобахидзе смята, че говорейки за значението на преселническото движение в Кавказ в края на XIX – началото на XX в., изследователите като цяло стигат до извода, че последиците от него са, общо взето, положителни, като са обусловени от появата на преселнически села в този край, което пък е довело до „тясно преплитане на съдбите на руското и на местното селячество в стопанската, социално-икономическата и политическата сфера. С притока на руското население (*преселниците не са само руснаци, има и доста украинци – бел. Т. Д.*) започва бурна капитализация на икономиката на Северен Кавказ, а казашката колонизация бързо се е сменила с широк поток от преселници, които са приобщавали Предкавказието по стопански път към следреформената капиталистическа Русия“ [Кобахидзе, Елена Исааковна 2014: 14].

В анализа си Кобахидзе се солидаризира със Светлана Владимировна Лурье, че социалният смисъл на колонизацията като един от елементите на политиката на „русификация“ е имал и още едно важно значение – колонизацията като особен социалнополитически феномен е осигурявала перспективата на „двойното разширяване“ на Руската империя за сметка на разрастването на „имперското ядро“ чрез присъединяването на покрайнините не само в териториално-административен, но и в социално-културен аспект. Според С. В. Лурье колонизацията „в крайна сметка е опит за привеждане на света в съответствие с този идеал, който е присъщ на един или друг народ. При това идеалните мотиви могат да преобладават над всички останали – икономически, военни и др.“ [Лурье, Светлана Владимировна 1994: 56].

Към този, меко казано, дискусионен тезис Елена Кобахигзе добавя синтезирано мнението на цяла група автори (с което също се солидаризира), че руските преселници (както казачите, така и обикновените селяни) „не са били нито убедени агенти на императорската власт, нито носители на „цивилизаторска“ мисия, но са били призвани да станат важна „трета сила“ във взаимоотношенията между властта и местните общности, която би придала на процеса на колонизация имперско измерение“ [Кобахигзе, Елена Исааковна 2014: 15].

Но ако Елена Кобахигзе се докосва много внимателно до темата за „цивилизаторската мисия“ на Русия, грузи изобщо не са толкова деликатни. Както пише Виктор Павлович Макаренко²¹, „В Русия отдавна се култивира идеята за това, че гържавата е призвана да изпълнява „цивилизаторска мисия“. Критика на този шаблон на мислене и действие се среща рядко. Доминик Ливен създаде концепция, която може да се разглежда като важен елемент на когнитивната съпротива срещу този шаблон [Макаренко, В. П. 2012]. По-специално той описва връзката между руската и съветската политика по отношение на Кавказ в течение на XIX – XX в. и констатира:

²¹ Виктор Павлович Макаренко е професор, доктор на философските науки, доктор на политическите науки, завеждащ Катедрата по политическа теория в Южния федерален университет, заслужил деятел на науката на Руската федерация, редовен професор на Полската република (от 1999 г.), действителен член на Академията по социални науки, Академията по политически науки и Академията по хуманитарни науки на Руската федерация, чуждестранен член на Академията по педагогически науки на Украйна (от 2006 г.). Признат специалист в областта на политологията, политическата философия и методологията на социалното познание. Председател на Съвета по защита на докторски и кандидатски дисертации с шифър „Д 212.208.31“ при Южния федерален университет. Изтъкнат преводач на научна литература от полски език. Персонален сайт на руски език: [https://sfedu.ru/www/stat_pages22.show?p=UNI/s1/D¶ms=\(p_per_id=%3E319\)](https://sfedu.ru/www/stat_pages22.show?p=UNI/s1/D¶ms=(p_per_id=%3E319)); на английски език: [https://sfedu.ru/www/stat_pages22.show?p=RR/per_eng/D¶ms=\(p_per_id=%3E319\)](https://sfedu.ru/www/stat_pages22.show?p=RR/per_eng/D¶ms=(p_per_id=%3E319)).

„С цялата си менталност, и особено със загрижеността за геополитиката (без да говорим вече за жестокостта), Сталин в много отношения напомня на императора... Но неговата склонност към геополитиката, масовото клане и етническите чистки представлява чисто кавказка черта“ [Макаренко, В. П. 2012: 346 – 347]. Обаче Ливен не разглежда детайлно тази тема. В това отношение капиталният труд на Йорг Баберовски²² – видния германски историк, специалист по история на СССР, представлява несъмнен интерес“ [Макаренко, В. П. 2016: 275].

В цитираната статия Макаренко по собствените си думи „реконструира основната проблематика на фундаменталното изследване на Йорг Баберовски“ – книгата „Врагът е навсякъде. Сталинизмът в Кавказ“ [Макаренко, В. П. 2016]. Според него трудът на Баберовски може да се разглежда като „анализ на предпоставките и процеса на социално самоубийство с помощта на взаимовръзката между държавния апарат на империята и идеологията на националното строителство“ [Макаренко, В. П. 2016: 275]. Макаренко смята, че взаимната обусловеност на тези явления „формира важна задача за възпитаване на интелектуална и политическа култура у жителите на съвременната руска ойкумена“ [Макаренко, В. П. 2016: 275]. Според него процесите, протичащи в съвременен Кавказ, могат да се разглеждат от гледна точка на потвърж-

²² Тук става дума за книгата: **Баберовски**, Йорг. Враг есть везде. Сталинизм на Кавказе. Москва: РОССПЭН, Фонд „Президентский центр Б. Н. Ельцина“, 2010. Все пак инерцията в интелектуалните среди на руското общество по това време не е напълно заглъхнала. Книгата на Баберовски е издадена през 2010 г. – 2 години след Войната на Русия с Грузия, а „реконструкцията“, която ще направи в статията си В. П. Макаренко, е от 2016 г. – 2 години след анексията на Крим и началото на Войната в Източна Украйна. Тълпите в Русия вече крещат „Крым наш!“, но все още има хора, които размишляват над въпроса за противопоставянето на шаблона за „цивилизаторската мисия“ на руския и съветския колониализъм.

даването или пък на отхвърлянето на резултатите от изследването на Йорг Баберовски, но за това за необходими „конкретносоциологически изследвания, свободни от имперски и етнонационални шаблони“.

Главната тема на труда на Баберовски са комунистическите насилници и светът, в който те са извършвали насилюето. Макаренко подчертава, че „учените обикновено не забелязват, че сталинското насилие е произтекло от християнската телеология на спасението, която формулира изискване: хората са длъжни да ѝ се подчиняват безпрекословно; всякаква двойственост в поведението представлява съпротивата на дявола (т.е. на врага)“ [Макаренко, В. П. 2016: 276]. Но съпоставянето на есхатологията за спасението със съветската действителност показва, че болшевиките не са успели да получат нямо подчинение в борбата с конкуриращите ги мирозгеди. Според Макаренко това е изходната предпоставка на книгата.

За да докаже правотата на тезата си, Баберовски полага на тотална критика „цивилизаторската мисия“ на Руската империя и СССР в Кавказ, предлагайки вместо нея концепцията за „цивилизаторска диктатура“. За да докаже нейната валидност, той анализира голям исторически, социологически, политически и религиозен материал, който е групиран около следните основни теми: произходът на цивилизаторската мисия и появата на национализма в Закавказието през 1824 – 1914 г.; войната и революцията през 1914 – 1920 г.; болшевиките и националният въпрос; болшевизмът и националкомунизмът 1920 – 1923 г.; социализмът като традиция; болшевиките и азербайджанското село през 1923 – 1928 г.; културната революция; връзката между мисията на цивилизацията и терора. Изследването на всяка тема се основава на привличането на неизвестни досега документи от архивите на Русия, Азербайджан, Армения, Грузия [Макаренко, В. П. 2016: 276].

Вглеждането в конотациите, произтичащи от труда на Йорж Баберовски, ни довежда до тезите, с които Макаренко започва. Сталинското насилие произтича от християнската телеология на спасението. Унифициращите реформи пораждават сепаратистки тенденции, въпреки че с тяхна помощ болшевиките са искали да постигнат точно обратното. Централната власт в СССР създава условия за възпроизвеждане на межгуетнически противоречия. В историята на Русия националните общности са можели да се конституират само чрез отричане на съществуващия ред [Макаренко, В. П. 2016: 287].

След завладяването на Кавказ методите на колонизацията стават централен елемент на „цивилизаторската мисия“. Руското правителство възновява и легализира дискриминацията над мюсюлманите, но я представя като дело на арменските националисти. В същото време то се съобразява със стремежите на мюсюлманите за равенство само дотолкова, доколкото може да бъде използвано срещу арменците. Затова консенсусът на населението на многонационалната империя с правителството е изключен. През годините на революцията и гражданската война всички основни политически сили се опитват да превърнат погромите в межгуетнически войни. Руснаците в Кавказ подкрепяха властта на Съветите и запазването на империята едновременно. Диктаторските тенденции на революцията в Кавказ изпреварват подобен процес в столицата. Новите повелители на Кавказ се оказват социалшовинисти, окупатори и насилници, чието първо превъплъщение става Бакинската комуна [Макаренко, В. П. 2016: 287].

Руските и съветските власти в Кавказ се отличават с политическо гвуличие. Правото на народите на самоопределение в Кавказ се реализира под формата на етнически прочиствания. Институционализирането на етническия принцип се корени в стратегическото мислене на революционерите и в изводите

от гражданската война. Руските комунисти засилват колониалната практика на своите предшественици. В резултат на това местното население възприема новия режим преди всичко като „руски“, а не като социалистически. Большевиките възпроизвеждат възгледите на царската бюрокрация, която смята за съвременно това, което се вписва в понятията „християнска“ и „европейска модерност“ [Макаренко, В. П. 2016: 287].

ГЕНЕРАЛГУБЕРНАТОРСТВОТО В СРЕДНА АЗИЯ И СИБИР КАТО КОЛОНИАЛНА ИНСТИТУЦИЯ

В състава на Средноазиатските Владения – „Степните и Средноазиатските области“ са влизали 9 области – Акмолинска, Закаспийска [Временное положение по управлению Закаспийской областью 1912], Самаркандска, Семипалатинска, Семиреченска, Сър-Даринска, Тургайска, Уралска и Ферганска [Положение „Об управлению областей Акмолинской, Семипалатинской, Семиреченской, Уральской и Тургайской“ 1912].

Част от областите са били обединени в генералгубернаторства: Туркестанско, включващо Закаспийска [Временное положение по управлению Закаспийской областью, 1912], Самаркандска, Семиреченска, Сър-Даринска и Ферганска област [Положение об управлении Туркестанского края 1912], заедно със Степното генералгубернаторство, което е включвало Акмолинска и Семипалатинска област [Положение „Об управлению областей Акмолинской, Семипалатинской, Семиреченской, Уральской и Тургайской“ 1912; Статистический ежегодник России 1913 г. 1914; Токмурзаев, Бакыт Сарманович 2019; Тухтаметов, Фариг Тухтаметович 1999].

Генералгубернаторството е административно-териториална единица в Руската империя, въведена през 1775 г. и ликвидирана през 1917 г. То е включвало няколко, най-често 3 погранични губернии или области. Генерал-губернаторът е бил

Военноадминистративен ръководител на съответния край. Той е контролирал дейността на подчинените му губернции, но не се е намесвал пряко и оперативно в управлението им. Естествено всички генерал-губернатори са висши военни [Свод учрежденный губернских 1912].

Институцията на генерал-губернаторите в Средна Азия е разгледана подробно от Лев Михайлович Дамешек в разработено от него учебно пособие – част от курса по история на Сибир в Иркутския държавен университет [Дамешек, Лев Михайлович 2011]. Той подробно описва създаването и еволюцията на институцията на генералгубернаторската власт в Руската империя и спецификата на функциониране на генерал-губернаторската власт в Сибир.

Между другото той прави следната констатация: „Сравнителният анализ на външнополитическата дейност на генерал-губернаторите на Азиатска Русия позволява да се твърди, че дълбочината на нейната автономност се е намирала в пряка зависимост не само от размера на разстоянието [на селището на генерал-губернатора] до столицата, но и от положението на Русия в региона като цяло, от нейното дипломатическо влияние върху съседните страни, от личния авторитет на генерал-губернатора.

В този смисъл с най-голяма независимост се е ползвал Туркестанският губернатор Кауфман. В ръцете му е била съсредоточена огромна административна и военнополитическа власт, цялата средноазиатска политика. Той е бил упълномощен от руското [императорско] правителство да води мирни преговори, да ръководи дипломатическите представителства на Русия в близки до Ташкент държави. Както Н. Н. Муравьов в Айгун през 1858 г., така и К. П. Кауфман е изиграл решаваща роля за разработването и подписването през 1873 г.

на Руско-бухарския и Руско-хивинския договор“ [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 53; Тухтаметов, Фариг Тухтаметович 1999].

Тук бихме могли да направим съвсем основателен паралел с институцията на вицецралете в Британската и в Испанската колониална империя. Те са имали същите функции и обхват на пълномощията. Примерът с институцията на генерала-губернаторите в Средна Азия показва по много убедителен начин, че владенията на Руската империя не са по никакъв начин част от метрополията, а са истински колонии с всички техни характеристики, особено в институционален план.

Дамешек прави и социологически портрет на генералгубернаторския корпус в Сибир, който представлява сериозен интерес [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 61]. Той констатира, че за периода на съществуването (1822 – 1887 г.) на Източносибирското генералгубернаторство (през периода 1887 – 1917 г. – Иркутско генералгубернаторство) и на Западносибирското генералгубернаторство на въпросните върховни ръководни длъжности са пребивавали съответно 19 и 9 души. Според пресмятанията на Дамешек средният срок на пребиваване на генералгубернаторската длъжност е бил около 6 години. Този показател е преценен като „напълно съпоставим“ с останалите генералгубернаторства на Азиатска Русия. В Приамурското генералгубернаторство (през 1884 – 1917 г.) средният срок е бил 5,5 години, в Степното генералгубернаторство (1882 – 1917 г.) – 6 години, а в Туркестанското генералгубернаторство (1867 – 1917 г.) е бил малко по-къс – 4 години [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 61].

Генерал-губернаторите на Сибир не само формално, но и действително са били на върха на местната управляваща бюрокрация. Всички генерал-губернатори, с изключение на трима, са били военни със звание „генерал-лейтенант“ или пълен „генерал“, което е съответствало на III и II клас според „Табелния списък“ за ранговете. По този начин сибирските генерал-

губернатори реално са принадлежали към върхушката на управляващата бюрокрация не само на Сибир, но и на цялата Руска империя [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 62].

Според възрастта им към момента на назначаването им генерал-губернаторите се разпределят по следния начин: от 35- до 40-годишни – 2-ма; от 40- до 50-годишни – 6-има; от 50- до 60-годишни – 9-има; и по-възрастни от 60 години – 3-ма. По този начин повече от половината генерал-губернатори са били по-възрастни от 50 години. Средната възраст на генерал-губернаторите в Източен Сибир е била 43 години, а в Западен Сибир е била доста по-висока – 53 години. Според Дамешек тези цифри напълно съответстват на „общоруските показатели“, като е важно да се отбележи, че за повечето генерал-губернатори службата в Сибир се е превръщала във връх на тяхната служебна кариера. Само 5-има от цялата съвкупност от сибирските генерал-губернатори са продължили службата си, след като са приключили ангажиментите си в Сибир [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 62]. (Тук можем да отбележим, че положението с високоставените колониални управители и чиновници в Британска Индия не е по-различно, макар че това галеч не е най-важната характеристика на руския или на британския колониализъм.)

В Далечния изток, в Степното и в Туркестанското генералгубернаторство, върховната административно-политическа длъжност се е заемала изключително от военни, което според Дамешек се обяснява със „сложните“ взаимоотношения на Руската империя с тамошните ѝ съседи [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 63]. Всъщност под „сложни взаимоотношения“ би трябвало да разбираме състояние на практически перманентен въоръжен конфликт и перманентна завоевателна кампания, без значение дали ще я наричаме „война“ или „военна операция“. От наличните архиви се доказва, че генерал-губернатор в Сибир, както и в другите азиатски „покрайнини“, сиреч колонии,

е можел да стане „само човек, преминал достатъчно голям участък от бюрократичната стълбца на гражданската или на военната служба. Сибирските генерал-губернатори, особено през първата половина на XIX в., съвсем не са били паркетни генерали. По правило те са взимали участие във военните кампании на Русия по онова време“ [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 63].

Действително особено в началото на XIX в. много от сибирските генерал-губернатори са дължали назначенията си най-вече на отлично представяне по време на войните срещу Наполеон. Изобщо армията е служела като място, откъдето се е рекрутирал генералгубернаторският корпус. Дамешек обаче отбелязва, че никой(!) от генерал-губернаторите не е бил запознат по никакъв начин със Сибир до назначаването си на най-висока длъжност там, нито пък е имал сериозен опит в областта на административно-стопанската и управленската дейност. Както би могло да се очаква, отсъствието на подобен опит и знания генерал-губернаторите се опитвали да „компенсират“ с военнокоманден подход [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 64].

Тези общи недостатъци на генералгубернаторския корпус не са останали незабелязани в Петербург и императорските министри на вътрешните работи и на финансите се опитвали да се намесват в избора на генерал-губернатори по един или друг начин, въпреки че назначаването на генерали от армията продължило и през втората половина на XIX в. Но анализът на тяхната дейност според Дамешек показва, че новата генерация генерал-губернатори са били по-подготвени от предшествениците си за изпълнението на своите задължения. Т.нар. „послужни списъци“ показват, че новото поколение генерал-губернатори вече са имали известен опит в гражданското управление, преди да бъдат изпратени на най-високи управленски длъжности в Сибир [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 64].

Към гореизложеното трябва да се отбележи, че към бъдещите генерал-губернатори се е отправяло и още едно изискване – да имат някакъв дипломатически опит. Това изискване произтичало от пограничното положение на сибирските области и губернии и от динамичната външна политика на Русия в Далечния изток и в Средна Азия. Дипломатическата дейност на генерал-губернаторите не е било възможно да бъде контролирана и ръководена от Петербург. Някои от генерал-губернаторите са били действително много добре подготвени като дипломати. За българския читател би било интересно да се отбележи, че сред генерал-губернаторите с дипломатическа подготовка е и небезизвестният генерал Д. Г. Анучин – участник в работата на Берлинския конгрес, заемал ключова позиция по време на Временното руско управление в България [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 66].

Тази характеристика на генерал-губернаторите, на която набляга толкова основателно Дамешек, още един път потвърждава сходството на тяхното положение с това на вицецарете в Британската и Испанската колониална империя. Над тяхната дипломатическа дейност дори и по технически причини е било невъзможно да се упражнява пряк контрол и затова те е трябвало сами да се оправят във възникващите ситуации, било с коренното население и неговите държавни и квазидържавни формации, било с другите колониални държави и техните апетити.

По съсловна принадлежност всички сибирски генерал-губернатори през разглеждания около 100-годишен период са били дворяни. Четирима от тях са принадлежали към княжески, графски или баронски родове. Петти е получил графска титла точно заради службата си в Сибир. По този начин делът на титулуваната аристокрация сред сибирските генерал-губернатори е възлизал на около 23 на сто. Дамешек го оценява

като „достатъчно висок“. Той обаче обръща внимание на факта, че малцина са били свързани пряко с царския двор. Двама са имали придворното звание „камерхер“. В останалите генералгубернаторства на Азиатска Русия се наблюдава горедолу същата картина. В Степните области и в Туркестан не е имало генерал-губернатори с благороднически титли [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 66].

Оказва се, че националността на отделните генерал-губернатори не може да бъде посочена, защото такава информация в архивите няма. Иначе „подавяващото мнозинство“ от генерал-губернаторите са били православни. Единици са католиците и лютераните [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 68].

Според Дамешек „не подлежи на съмнение, че за мнозинството от генерал-губернаторите единствен източник на доходи е била службата им, което през XIX, и още повече в началото на XX в. не е било рядкост“ [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 68]. Тук е мястото да напомним, че в теорията на Макс Вебер за бюрокрацията един от важните показатели за управленца-бюрократ е да се издържа изключително от доходите от заеманата от него длъжност. Очевидно, по този показател генерал-губернаторите в Азиатска Русия са били „автентични“ бюрократи.

Крайното заключение за имущественото положение на генерал-губернаторите е, че „разликата между годишната издръжка на висшата сибирска администрация и по-ниските звена на чиновническия апарат е била доста значителна, а на моменти просто огромна. Трябва да се отбележи, че заплатите на представителите на висшата сибирска администрация, както се вижда от наличните данни, са варирали в доста широк интервал. Преди всичко тази забележка се отнася до персоналните заплащания за длъжността „генерал-губернатор“. Може да се предполага, че като едни от определящите

фактори са се явявали сложността и важността на задачите, които е предстояло да решава един или друг генерал-губернатор в своя край“ [Дамешек, Лев Михайлович 2011: 73].

„ПОКРАЙНИНИТЕ“ НА ИМПЕРИЯТА ПО ВРЕМЕ НА СССР – МЕЖДУ КОЛОНИИ И ДОМИНИОНИ

Кратката демократизация, донесена от Февруарската революция, е заменена с ново затягане на режима след Октомврийския преврат. Единствено изключителното късогледство на вождите на „белите“, в т.ч. на адмирал Колчак и генерал Деникин, които не спират да пледират за „единна и неделима Русия“, позволява на болшевиките да използват националните движения на много места в своя изгода.

Ленин действително е ненавиждал стария рег в Руската империя и е бил изключително изобретателен в лансирането на федералния модел и на различните културни автономии.²³ Но независимо от това след създаването на Съветския съюз, в който различните републики преживяват различни трансформации и на статута си, и на границите си, положението на народите от Южен Кавказ и от Средна Азия остава някъде между това на колония и доминион.

Всъщност и по време на империята, и в съветско време на територията на Южен Кавказ, наричан тогава „Закавказие“, и в Средна Азия се извършва масирано заселване на руснаци колонисти. Всъщност прословутото „разораване на целините“

²³ Интересно е, че негов най-сериозен опонент и противник на автономииите, били те национални, или културни, е Степан Шаумян, иначе близък приятел на Ленин, готвен за втори човек в болшевишката партия. Шаумян е изпратен в Кавказ с пълномощия, с които бихме могли да го определим като болшевишки „кавказки наместник“. През март 1918 г. той успява да организира най-страшния погром над мюсюлманското азербайджанско население в Баку, което преминава в етническо прочистване и което остава за вечни времена в историческата памет на азербайджанците.

започва още по времето на Столипин – то е част от опита му да създаде фермерско земеделие в Руската империя. „Разораването“ е съпроводено с голямо преселване на руско население. Този процес продължава и в съветско време, за да се стигне до положението при разпадането на СССР руснаците в Казахстан да са горе-долу колкото казахите.

Разбира се, доминионите на Британската империя имат несравнимо по-големи права в сравнение със съветските републики. На Мирната конференция в Париж след Първата световна война доминионите участват със собствени делегации, техните министър-председатели (като Ян С്മътс примерно) взимат дейно участие в съставянето на мирните договори и пр.

Съветските републики са далече от тези права и самостоятелност. Едва след Втората световна война Украинската ССР и Беларуската ССР се „издигат в дължност“, като стават членове на ООН заедно с СССР като цяло и се изравняват с доминиони, като Канада, Австралийския съюз, Южноафриканския съюз и Нова Зеландия.

За останалите съветски републики изобщо не може да се говори за подобен лукс. И в навечерието на колапса на СССР не Сталин или Берия, а реформаторът Михаил Сергеевич Горбачов се опитваше по собствено усмотрение да смени първия секретар на КПСС в Казахстан. На 16.12.1986 г. в рамките на рекордно кратък пленум на ЦК на Комунистическата партия на Казахстан, продължил едва 18 минути, казахът Динмухамед Кунаев е свален от поста „първи секретар на КП на Казахстан“ и на негово място е избран руснакът Геннадий Колбин – първи секретар на Уляновския областен комитет на КПСС, лично протеже на Горбачов. Този ход довежда до масови безредици, влезли в историята на страната под името „Желтоксан“ – казахската гума за „декември“ [Дечев, Теодор Данаилов 2019: 77].

Пак по време на перестройката, а не на Сталиновата тирания, московското ръководство нарежда на съветската армия да щурмува столицата на Азербайджанската ССР, уплашено, че може да зауби първите полусвободни избори, които предстоят. Във връзка с тази „уплаха“ 20.01.1990 г. става известен като „Черният януари“, а насред Баку се появява съвсем ново гробище, в което са погребани жертви на умиротворителна мисия на съветските солгати [Дечев, Теодор Данаилов 2019].

ДЕКОЛОНИЗАЦИЯТА НА ЮЖЕН КАВКАЗ И СРЕДНА АЗИЯ –

ИЗТЪКАНА ОТ ЕСТЕСТВЕНИ И ФОРСМАЖОРНИ СЪБИТИЯ И ПРОЦЕСИ

Разпадането на СССР става причина за започването на процес на деколонизация в разглежданите земи. Бавно, но неотклонно Закавказието започва да става Южен Кавказ. Грузия изобщо отказва да участва в създаването на т.нар. „Организация на независимите държави“, която според споразумението от Беловежката гора е трябвало да замени разпуснатия СССР. Първоначално Азербайджан също се въздържа от подобно участие, защото спомените от „Черния януари са твърде пресни“, но неудачите в управлението на Народния фронт довеждат до присъединяването му към ОНД. Това обаче става чак през 1993 г.

Държавите от Средна Азия се присъединяват към ОНД, но и при тях се наблюдава резервираност. На 13.12.1991 г., на срещата си в Ашхабад Казахстан, Киргизстан, Туркменистан, Таджикистан и Узбекистан открито поставят условия за включването си в създадената от държавните глави на Русия, Украйна и Беларус Организация на независимите държави. Те искат равнопоставеност, а алтернативата за техен отделен съюз е напълно реална и предложена от лидера на Туркменистан Ниязов.

Несъмнено разпагането на СССР дава мощен тласък на деколонизацията на Южен Кавказ и Средна Азия, макар че по напълно естествени причини бившите съветски републики остават в огромна степен в икономическа орбита около Москва. Тук ролята на локомотив на деколонизацията изиграва Азербайджан, където президентът Хайдар Алиев безкомпромисно преориентира нефтодобивната и газодобивната промишленост на страната към световните нефтени компании. Това става съвсем открито и официално с подписването на т.нар. „Договор на столетието“, подписан през 1994 г. с международен консорциум на водещите нефто-газови компании, наречен „Azerbaijan International Operating Company“ (AIOC). Сделката довежда в Азербайджан най-модерните съвременни технологии за издирване и добив на възлеводороди и осигурява на страната 80% от общата чиста печалба.

Несъмнено описваният процес на еманципация, който в Средна Азия е значително по-бавен, би останал постепенен и много „плавен“, ако Владимир Путин не беше създал безпрецедентната форсмажорна ситуация с ескалацията на войната в Украйна. С един замах той ликвидира целия северен маршрут за превоз на стоки между Европа и Китай, минаващ през Русия, и стана причина за начертаването на свършено нова карта на международната логистика.

Наложените санкции и отказът на застрахователните компании да застраховат, и най-вече да не презастраховат кораби, излизащи от руски пристанища, изправи държавите от Средна Азия, и на първо място Казахстан, пред необходимостта да отворят нови маршрути. По този начин т.нар. „среден“ или „междинен“ маршрут се превърна за броени дни от спомагателно трасе в основен търговски път по оста Изток – Запад.

Държавите от Средна Азия бяха буквално хвърлени да плуват в дълбокото и те се справиха с това в сътрудничество

с държавите от Южен Кавказ – Азербайджан и Грузия. Оста Казахстан – Азербайджан започва много бързо да се превръща в гръбнак на един нов транспортен ред по маршрута Изток – Запад. Оста Азербайджан – Туркменистан се оформя, макар и по-предпазливо, като газова алтернатива на спрелите да постъпват в Европа руски възлеводороги.

И тук възниква въпросът за ролята и перспективата на взаимоотношенията между Европейския съюз и държавите от Южен Кавказ и Средна Азия, както и за мястото на България в тези взаимоотношения. В общия контекст на тези отношения трябва да се открият релациите между ЕС, респективно България, и Азербайджан. Можем да обобщим, че сътрудничеството с Азербайджан има поне 5 стратегически направления, които са от ключово значение:

I. Доставка на природен газ, най-вече тези по Южния газов коридор, чийто европейски клон е Трансадриатическият газопровод (TAP) и от който се отклонява интерконекторът Гърция – България (IGB). Тук на първо място целта е да се постигне удвояване на доставките на азербайджански газ за държавите от ЕС.

II. Азербайджан като производител и доставчик на „зелен“ водород. Ключово е оползотворяването на потенциала на вятърната енергия от Каспийско море за производство на водород с помощта на електролиза без вредни емисии. Пак от много важно значение е въпросът за използваемостта на съществуващата инфраструктура за пренос на природен газ, за доставки и на водород.

III. Абсолютно в същия контекст е и въпросът за Азербайджан като производител и доставчик на „зелена“ електроенергия. Ключово значение тук има готовността на водещите технологични компании да сътрудничат с Азербайджан за производството на електроенергия от вятъра в района на

Каспийско море, както и от слънчева енергия в освободените райони на Карабах, където примерно компанията „Бритиш Петролеум“ вече строи първия фотоволтаичен парк в района на град Джебраил. Впрочем, както би казал Цезар, „жребият е хвърлен“. Вече е факт договорът между Азербайджан, Грузия, Румъния и Унгария за пренос на зелена електроенергия по кабел с високо напрежение по дъното на Черно море.

IV. Ако се върнем към въпроса за доставките на възлеводороди, ролята на Азербайджан нараства не само като държава, която добива нефт и го доставя на редица демократични държави. (Страната е най-големият доставчик на нефт за Израел и това е причината за постоянни гневни филипики от страна на режима в Техеран.) В сегашната ситуация рязко нараства ролята на Азербайджан и като преносител на казахстанския нефт със собствената му инфраструктура. Преносът на казахстански нефт по нефтопровода до Новоросийск през руската територия е повече от проблематично и Казахстан вече разчита в огромна степен на нефтопроводите, по които се транспортира азербайджанският нефт – тръбопроводите Баку – Джейхан (до брега на Средиземно море) и Баку – Супса (до грузинския участък от брега на Черно море).

V. На последно, но не по значение, място в този списък е ролята, която Азербайджан играе при обслужването на „средния“, или „междинния“, коридор в преноса на стоки и товари по маршрута Изток – Запад. Азербайджан вече е транспортен хъб – на негова територия се пресичат коридорите Изток – Запад и Север – Юг. Ескалацията на войната в Украйна направи „средния“ коридор не второстепенен, допълнителен и „поддържащ“, а основен маршрут.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на изложеното до този момент може да се направи обоснованото заключение, че от геополитическа и геоекономическа гледна точка оста Азербайджан – Казахстан придобива голямо значение. Всъщност синергията между Азербайджан и Казахстан може да бъде наречена „локомотив на деколонизацията“ в Средна Азия и Южен Кавказ.

ЛИТЕРАТУРА

- Абдуллаев, М. Н., Д. Г. Халилова.** Некоторые методологические проблемы исследования национально-колониальной политики царизма в Дагестане. – В: *Вестник Дагестанского научного центра*, № 45, 2012, с. 88 – 92. [онлайн]. <http://vestnikdnc.ru/IssSources/45/16.pdf>.
- Аминов, И. И.** Причины и результаты подчинения среднеазиатских ханств Российской империи (1860 – 1890-е гг.). – В: *Актуальные проблемы российского права*, № 1 (110), 2020. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-rezultaty-podchineniya-sredneaziatskih-hanstv-rossiyskoy-imperiey-1860-1890-e-gg>.
- Багдасарян, Вардан Эрнестович, Сергей Иванович Реснянский.** Цивилизационная роль русского народа в развитии регионов юга России через призму этнодемографической динамики. – В: *Вестник Российского университета дружбы народов имени Патриса Лумумбы (Вестник РУДН). История России*, № 4, 2018, с. 834 – 862. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/tsivilizatsionnaya-rol-russkogo-naroda-v-razvitiy-regionov-yuga-rossii-cherez-prizmu-etnodemograficheskoy-dinamiki>.
- Блейх, Надежда Оскаровна.** Проблемы миссионерства на Северном Кавказе в контексте просветительской политики России (XIX Век). – В: *Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. Humanitates*, том 2, № 3, 2016, с. 129 – 136. [онлайн]. https://vestnik.utmn.ru/upload/iblock/91f/129_136.pdf.

- Блейх, Надежда Оскаровна. Просветительская деятельность имперских чиновников по конструированию унитарного социокультурного пространства на Северном Кавказе в первой половине XIX века. – В: *Genesis: исторические исследования*, № 8, 2017, с. 101 – 111. [онлайн]. https://author.nbpublish.com/pp/article_23408.html.
- Бочарников**, И. В. Утверждение России на Кавказе в XIX веке. – В: *Человеческий капитал*, № 7 (151), 2021, с. 11 – 30. [онлайн]. https://humancapital.su/wp-content/uploads/2021/07/202107_p011-030.pdf.
- Брежнева**, Светлана Н. Отражение идеи аккультурации в переселенческой политике Российской империи в Туркестане на рубеже XIX – XX вв. – В: *Вестник Российского университета дружбы народов имени Патриса Лумумбы (Вестник РУДН). История России*, том 17, № 3, 2018, с. 608 – 638. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/otrazhenie-idei-akkulturatsii-v-pereselencheskoy-politike-rossiyskoy-imperii-v-turkestane-na-rubezhe-xix-xx-vv>.
- Буров**, Владлен Георгиевич. Размышления о российской цивилизации. – В: *Проблемы цивилизационного развития*, № 1, 2021, с. 241 – 251. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/razmyshleniya-o-rossiyskoy-tsivilizatsii>.
- Бутаков**, А. М., А. Е. Тузенгаузен. Опиумные войны. Обзор войн европейцев против Китая в 1840 – 1842, 1856 – 1858, 1859 и 1860 годы. Москва: АСТ, 2002.
- Васильев**, М. В. Борьба за Кавказ. Часть VII. Противостояние 1870-х годов. – В: *Электронный научный журнал „Архонт“*, № 3 (30), 2022, с. 4 – 11. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/borba-za-kavkaz-chast-vii-protivostoyanie-1870-h-godov>.
- Вговин**, Алексей. Русская этнография 1850-х годов и этос цивилизаторской миссии: случай „Литературной экспедиции“ морского министерства. – В: *Ab Imperio*, № 1, 2014, с. 91 – 126. Project MUSE. [онлайн]. <https://muse.jhu.edu/article/546124>.
- Воропаев**, Виталий Викторович. Из истории колонизации Северного Кавказа (вопросы историографии). – В: *Власть*, № 8, 2010, с. 172 – 174. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-istorii-kolonizatsii-severnogo-kavkaza-voпросы-istoriografii>.

- Временное** положение по управлению Закаспийской областью. – В: *Свод законов Российской империи* (неофициальное издание), том II, 1912, с. 423 – 427.
- Всеподданнейший** отчет главнокомандующего Кавказскою Армиею за 1863 – 1869 гг. Санкт-Петербург, 1870.
- Гаурбекова**, Зинаида Саудахматовна. Сущность взаимодействия Российской империи и Кавказской цивилизации с позиции концепции ориентализма. – В: *Историческая и социально образовательная мысль*, № 4, 2012. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-vzaimodeystviya-rossiyskoy-imperii-i-kavkazskoy-tsivilizatsii-s-pozitsii-kontseptsii-orientalizma>.
- Гапуров**, Ш. А. Значение и характер российских реформ последней трети XIX века на Северном Кавказе. – В: *Вестник Института ИАЭ*, 2014, № 3, с. 80 – 82. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-i-harakter-rossiyskih-reform-posledney-treti-hih-v-na-severnom-kavkaze>.
- Гранкин**, Юрий Юрьевич. Колонизационное освоение Северного Кавказа в пореформенный период. – В: *Известия РГПУ имени А. И. Герцена*, № 132, 2011, с. 22 – 33. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/kolonizatsionnoe-osvoenie-severnogo-kavkaza-v-poreformennyy-period>.
- Гончаров**, Владислав. Политика России и европейских стран в Китае во второй половине XIX – начале XX вв. История государства, 20.02.2010 г. [онлайн]. <https://statehistory.ru/640/russia-china/>.
- Дамешек**, Лев Михайлович. Институт генерал-губернаторов Азиатской России и его особенности. Учебное пособие по курсу „История Сибири“. Иркутск: Омтмск, 2011. [онлайн]. <http://hist.isu.ru/science/docs/Posobia/-111.pdf>.
- Дечев**, Теодор Данаилов. „Черният януари“ в Баку – 1990, Карабахският конфликт и разпадането на Съветския съюз. – В: *Политика и сигурност*, год. III, бр. 4, 2019, с. 71 – 100.
- Джамалуддинов**, Магомедгази Далгатович. Историко-правовые особенности становления российской системы административного управления на Северо-Восточном Кавказе (конец XVIII – первая половина XIX вв.). Автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата юридических наук. Кафедра теории

и истории государства и права Дагестанского государственного педагогического университета. Махачкала, 2012. [онлайн]. <http://science.dgu.ru/avtoreferat/087cc0ec-b051-430c-8f20-2b65687c6f9a%D0%94%D0%B6%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C.%D0%94.pdf>.

Дзалаева, Камила Руслановна. Концептуальные особенности формирования культурной политики Российской империи на Северном Кавказе во второй половине XIX века – начале XX века. – В: *Матрикс*, № 12-4 (86), 2017, с. 198 – 200. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-osobennosti-formirovaniya-kulturnoy-politiki-rossiyskoy-imperii-na-severnom-kavkaze-vo-vtoroy-polovine-xix-nachale-xx>.

Дзалаева, Камила Руслановна. Русификация Северного Кавказа в контексте интеграционной политики Российской империи во второй половине XIX века – начале XX века. – В: *Известия СОИГСИ*, № 33 (72), 2019, с. 38 – 50. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/rusifikatsiya-severnogo-kavkaza-v-kontekste-integratsionnoy-politiki-rossiyskoy-imperii-vo-vtoroy-polovine-xix-nachale-xx-v>.

Дугарев, С. А. К вопросу о российской политике на Северо-Западном Кавказе в конце XVIII – начале XIX в.: особенности интеграции и формирования историко-культурного партнерства (по данным ГАКК). – В: *Вестник Армавирского государственного педагогического университета*, № 2, 2022, с. 78 – 92. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-rossiyskoy-politike-na-severo-zapadnom-kavkaze-v-kontse-xviii-nachale-xix-v-osobennosti-integratsii-i-formirovaniya>.

Ермаков, Федор Иванович, Андрей Анатольевич Васильев. Национальный вопрос в современной России: заметки и размышления. – В: *Промышленность: экономика, управление, технологии*, № 4 (48), 2013, с. 101 – 107. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnyy-vopros-v-sovremennoy-rossii-zametki-i-razmyshleniya>.

Зевако, Юлия Валерьевна. Технологии конструирования политической идентичности в полиэтнической среде Российской империи. – В: *Известия Саратовского университета*. Нов. Сер. Серия: Социология. Политология, том 12, Выпуск 1, 2012, с. 116 – 120. [онлайн].

<https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologii-konstruirovaniya-politicheskoy-identichnosti-v-polietnicheskoy-srede-rossijskoy-imperii>

Зорин, Александр Васильевич. Битва за Сумку 1802 – 1804. Москва: Русские Витязи, 2016. ISBN 978-5-9907714-5-1.

История Русской Америки (1732 – 1867). В 3-х томах. Под редакцией Н. Н. Болховитинова. Том 3. Москва, 1999, с. 59 – 74.

Казначеев, Андрей Викторович. Развитие северокавказской окраины России (1864 – 1904 гг.). Пятигорск: Технологический университет, 2005. ISBN 5-902050-52-9.

Крупенкин, Евгений Николаевич. Туркестан в составе Российской империи (1865 – 1917 гг.): от Военно-административного управления к гражданско-административному. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Национальный исследовательский Томский государственный университет, Томск, 2019. [онлайн]. *https://scholar.google.com/scholar?start=190&q=%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F+%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C+%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8+%D0%BD%D0%B0+%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B5&hl=bg&as_sdt=0,5*

Кобахидзе, Елена Исааковна. К вопросу о роли колонизации в политике „русификации“ Северного Кавказа (вторая половина XIX – начало XX в.). – В: *Известия СОИГСИ*, № 13 (52), 2014, с. 9 – 16. [онлайн]. *<https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-rol-i-kolonizatsii-v-politike-rusifikatsii-severnogo-kavkaza-vtoraya-polo-vina-xix-nachalo-xx-v>*

Кокоев, Г. А. Методы колониальной политики царской России на Северном Кавказе в XVIII веке. – В: *Известия ЮгоОсетинского научно-исследовательского института (ИЮОНИИ)*, Сталинер, Выпуск I, 1933, с. 190 – 200.

Леонтьева, О. Б. Национальная и конфессиональная политика Российской империи в современной историографии. – В: *Вестник Самарского государственного университета*, № 8/2, 2012, с. 27 – 46. [онлайн]. *<https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya>*

i-konfessionalnaya-politika-rossiyskoy-imperii-v-sovremennoy-istoriografii.

- Летняков**, Денис Эдуардович. Историческая память российского общества: к построению агонистической модели. – В: *Мир России. Социология. Этнология*, № 1, 2023, с. 109 – 129. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskaya-pamyat-rossiyskogo-obschestva-k-postroeniyu-agonisticheskoy-modeli>.
- Ливен**, Доминик. Российская империя и ее Враги с XVI Века до наших дней. Москва: Европа, 2007. ISBN 978-5-9739-0101-1. [онлайн]. https://www.studmed.ru/dominik-liven-rossiyskaya-imperiya-i-ee-vragi-s-16-veka-do-nashih-dney_3abdc4b593e.html.
- Лурье**, Светлана Владимировна. Российская империя как этнокультурный феномен. – В: *Общественные науки и современность*, 1994, № 1. [онлайн]. <http://svlourie.ru/Russian-empire-Transcaucasus>.
- Макаренко**, В. П. Проблема когнитивного сопротивления. – В: *Политическая концептология*, № 2, 2012, с. 79 – 88. [онлайн]. <https://politconcept.sfedu.ru/2012.2/05.pdf>.
- Макаренко**, В. П. Цивилизаторская диктатура империи: от этнического многообразия к универсальному доносительству. – В: *Политическая концептология*, № 3, 2016, с. 275 – 288. [онлайн]. <https://politconcept.sfedu.ru/2016.3/21.pdf>.
- Максимчик**, А. Н. Историко-партийные концепции присоединения Северного Кавказа к России в советской исторической науке. – В: *Кавказология*, № 3, 2017, с. 76 – 96. [онлайн]. https://kbsu.ru/wp-content/uploads/2017/10/maksimchik_kavkazologija_2017_3.pdf.
- Миклухо-Маклай**, Николай Николаевич. Собрание сочинений в 6 томах. Том 5. Письма. Документы и материалы. Москва: Наука, 1996.
- Мирзеханов**, Велихан Салманханович, Михаил Владимирович Ковалев. Европейцы и русские в колониях и на имперских окраинах: к вопросу о коммуникативных практиках. – В: *Преподователь XXI Век*, № 4, 2016, с. 417 – 427. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeytsy-i-russkie-v-koloniyah-i-na-imperskih-okrainah-k-voprosu-o-kommunikativnyh-praktikah>.
- Миронов**, Борис Николаевич. Об этнической дискриминации в поздней имперской России. – В: *Вестник Санкт-Петербургского университета. История*, том 62, Выпуск 1, 2017, с. 164 – 185. [онлайн].

<https://cyberleninka.ru/article/n/ob-etnicheskoy-diskriminatsii-v-pozdneimperskoj-rossii>.

Морской атлас. Том III. Описания к картам. Часть I. Издание Главного штаба Военно-Морского флота, 1959. [онлайн]. <https://runivers.ru/upload/iblock/b21/morskoj%20atlas.pdf>.

Положение „Об управлении областей Акмолинской, Семипалатинской, Семиреченской, Уральской и Тургайской“. – В: *Свод* законов Российской империи (неофициальное издание), 1912, том II, с. 458 – 470.

Пылков, О. С. О сооружении дорог и мостов на Северном Кавказе в первой половине XIX века. – В: *Известия ВУЗов*, Северо-Кавказский регион. Серия: Общественные науки. Спецвыпуск 2007, с. 26 – 29. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-sooruzhenii-dorog-i-mostov-na-severnom-kavkaze-v-pervoy-pолоvine-xix-veka>.

Положение об управлении Туркестанского края. – В: *Свод* законов Российской империи (неофициальное издание), 1912, том II, с. 427 – 457.

Самушьева, Любовь. Судьбы национальных культур народов российской империи в XIX – начале XX веков. – В: *Кавказ и глобализация*, том 6, Выпуск 2, 2012, с. 166 – 176. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/sudby-natsionalnyh-kultur-narodov-rossiyskoj-imperii-v-hih-nachale-hh-vekov>.

Свод учреждений губернских. Свод законов Российской империи (неофициальное издание), том II, 1912.

Статистический ежегодник России 1913 г. Санкт-Петербург: Центральный статистический комитет МВД, 1914.

Тлепцок, Р. А. Концептуальные основы политики России на Северном Кавказе: опыт и уроки имперской истории. – В: *Современная научная мысль*, № 1, 2012, с. 6 – 16. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-osnovy-politiki-rossii-na-severnom-kavkaze-opyt-i-uroki-imperskoj-istorii>.

Токмурзаев, Бакыт Сарманович. Колонизация Степного края в общественно-политическом дискурсе Второй половины XIX – начала XX в. – В: *Вестник* Томского государственного университета, № 438, 2019, с. 163 – 171. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/>

kolonizatsiya-stepnogo-kraya-v-obschestvenno-politicheskom-diskurse-vtoroy-poloviny-xix-nachala-hh-v.

- Тумаркин, Д. Д.** Белый папуас: Н. Н. Муклухо-Маклай на фоне эпохи. Москва: Восточная литература, 2011. ISBN 978-5-02-036470-7.
- Тураев, Вагим Анатольевич.** Цивилизаторская миссия русского народа в культурном пространстве Тихоокеанской России и проблемы постсоветской интеграции. – В: *Россия и АТР*, № 2 (92), 2016, с. 151 – 169. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/tsivilizatorskaya-missiya-russkogo-naroda-v-kulturnom-prostranstve-tihookeanskoj-rossii-i-problemy-postsovetskoj-integratsii>.
- Турицын, Игорь Викторович.** Колониальная практика и национализм эпохи Первой мировой войны на материалах Азербайджана. – В: *Современная научная мысль*, № 3, 2015, с. 31 – 54. [онлайн]. <https://cyberleninka.ru/article/n/kolonialnaya-praktika-i-natsionalizm-epohi-pervoy-mirovoy-voyny-na-materialah-azerbaydzhana>.
- Тухтаметов, Фаруг Тухтаметович.** Правовое положение Туркестана в Российской империи (XIX в.). Уфа: Башкирский университет, 1999. ISBN 5-7477-0381-1.
- Учреждение** управления Кавказского края. – В: *Свод законов Российской империи* (неофициальное издание), том II, 1912, с. 376 – 422.
- Фাগеев, Анатолий Всеволодович.** Очерки экономического развития Степного Предкавказья в дореформенный период. Москва: АН СССР, 1957.
- Хогарковский, М.** В чем Россия „опережала“ Европу, или Россия как колониальная империя. – В: *Политическая концептология* № 2, 2013, с. 85 – 91. [онлайн]. <https://politconcept.sfedu.ru/2013.2/04.pdf>.
- Чехов, Антон Павлович.** Остров Сахалин. Варна: Георги Бакалов, 1979.
- Эмирханов, Исмаил Асланович.** Иран в Восточной политике Англии накануне и в период Русско-Иранской войны 1826 – 1828 гг. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кафедра истории стран Европы и Америки Дагестанского государственного университета, Махачкала, 2007. [онлайн]. <http://science.dgu.ru/avtoreferat/ea63fcb4-ef67-4ff1-9fc5-8d93aba41a92%D0%AD%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%98.%20%D0%90.pdf>.

Эткинг, А. М., Д. Уффельманн, И. В. Кукулин. Внутренняя колонизация России: между практикой и воображением. – В: *Политическая концептология*, № 2, 2013, с. 31 – 56. [онлайн]. <https://politconcept.sfedu.ru/2013.2/02.pdf>.

Янчевецкий, Дмитрий Григорьевич. У стѣнь недвижнаго Китая. Дневник корреспондента „Новаго Края“ на театре Военных дѣйствій въ Китаѣ въ 1900 году. Типографія Товарищества Художественной Печати, СПб. – Порт-Артур, 1903. [онлайн]. <https://runivers.ru/upload/iblock/978/Janchevetskij%20D.%20U.%20sten%20nedvizhnogo%20Kitaya%201903.pdf>.

Янчевецкий, Дмитрий Григорьевич. Штурм Пекина, или Время, когда японцы были лучшими союзниками России. У стѣнь недвижнаго Китая. Дневник корреспондента „Новаго Края“ на театре Военных дѣйствій въ Китаѣ въ 1900 году. Типографія Товарищества Художественной Печати, СПб. – Порт-Артур, 1903. [онлайн]. <https://statehistory.ru/662/russia-japan-allies-china/>.

Esherrick, Joseph W. The Origins of the Boxer Uprising. University of California Press, 1988. ISBN 978052004591.

Navior, Philip Chiviges. France and Algeria: A History of Decolonization and Transformation. University Press of Florida, 2000. ISBN-10: 0813018013. ISBN-13: 978-0813018010.

CONTENTS

FOREWORD	11
Section One	
TO THE CREATIVE PORTRAIT	
OF PROF. GEORGI L. MANOLOV, DPS.....	13
Resume of Prof. Georgi L. Manolov, DPS.....	15
Most Important Achievements of Prof. Georgi L. Manolov, DPS	17
Bibliography of works of Prof. Georgi L. Manolov, DPS.....	25
Interview with Prof. Georgi L. Manolov, DPS	28
Section Two	
INTERDISCIPLINARY RESEARCH	
DEDICATED TO THE 65TH ANNIVERSARY	
OF PROF. GEORGI L. MANOLOV, DPS.....	35
<i>Acad. Dimitar Dimitrov</i>	
The connection between government, politics and public opinion presents us with new challenges to solve	37
<i>Prof. Todor Galunov, DPS</i>	
Can you have power without privilege.....	45
<i>Prof. Dimitar Radev, DLS</i>	
Relevance and irrelevance in law	67
<i>Prof. Igor Britchenko, DES</i>	
Exogenous determinants of the European Union`s economic security.....	80

<i>Prof. Trendafil Mitev, DHS</i> Apostleship as a style of effective defense of national interests in the past and today	96
<i>Prof. Namak Aliyev, DLS</i> The resettlement of Armenians in the South Caucasus in the context of the geopolitics of empires	126
<i>Prof. Mihail Mirchev, DSS</i> Dystopians in the field of demographic processes in Bulgaria.....	140
<i>Prof. Veselin Margaritov, DPS</i> Some popular concepts for psychophysical training in sports	185
<i>Prof. Milko Petrov, DPhS</i> The topoi and its role in media reception	197
<i>Prof. Lubomir Timchev, DSc</i> Theoretical and legal aspects of summoning of persons by the police authorities.....	207
<i>Prof. Maria Neykova, DSc</i> Legal aspects and security in using modern technologies for public and administrative activities	229
<i>Prof. Sevdalina Dimitrova, DSc, Petar Tishkov, PhD</i> The relation financial sustainability of the pharmaceutical sector „Security“	238
<i>Prof. Yordan Bakalov, PhD</i> The Western Balkans – possible consequences of the Ukrainian-Russian conflict on their stability	264
<i>Prof. Margarita Pesheva, PhD</i> Artificial intelligence and the media. What future is ahead of us?	272

<i>Prof. Tomo Borisov, PhD</i> Scientific basis of survival in extreme situations	283
<i>Prof. Valentin Vasilev, PhD</i> Effective public management in a crisis context – on the issues, challenges and solutions	296
<i>Prof. Neli Bencheva, PhD</i> Impact of digitalization on human resource management: a conceptual approach.....	313
<i>Prof. Atanas Lyondev, PhD, Assoc. Prof. Boyko Petev, PhD</i> Issues related to the financial, tax, customs and currency security	321
<i>Prof. Vasil Georgiev, PhD</i> How the war in Ukraine is changing the EU Common Foreign and Security Policy.....	338
<i>Prof. Evgeni Manev, PhD</i> The scientific approach in security analysis	356
<i>Assoc. Prof. Iza Gigauri, PhD</i> Youth Entrepreneurship in Georgia: Students' Intentions to Embark on the Entrepreneurial Path	381
<i>Assoc. Prof. Blaga Blagoeva, PhD</i> Myth, value, ideology in (post)transition time.....	399
<i>Assoc. Prof. Milorad Jordanov, PhD</i> Features of hate crimes in relation to police work.....	411
<i>Assoc. Prof. Petar Todorov, PhD</i> Local government and security	432
<i>Assoc. Prof. Rusi Yanev, PhD</i> On the concepts of „money laundering“ and „terrorist financing“	451

<i>Assoc. Prof. Boyko Petev, PhD</i> The relation financial – national security.....	490
<i>Assoc. Prof. Stoyan Stoyanov, PhD</i> Operational investigation cycle.....	503
<i>Assoc. Prof. Vesselin Loulanski, PhD</i> A study of the quality management system of the Maastricht University – The Netherlands	514
<i>Assoc. Prof. Teodor Dechev, PhD</i> The Russian Empire as a colonial state and the ongoing process of decolonization of its former possessions	531
<i>Assoc. Prof. Katya Mihaylova, PhD</i> The election campaign in political agony	625
<i>Chavdar Groshev, PhD, Lawyer Dimitar Popov, PhD student</i> Presentation of classified materials during the investigation in the pre-trial phase of the criminal proceedings.....	654
<i>Chief Assist. Ivan Vinarov, PhD</i> The Balkan elections in 2023: „wind of change“ or continued timelessness	673
<i>Emilia Kasova, PhD</i> Some issues related to health economics	707

Юбилеен сборник
посветен на 65-годишнината
на проф. д.п.н. Георги Любенов Манолов

Българска
Първо издание

Главен редактор проф. д-р Йордан Иванов Бакалов
Съставители и редактори проф. д-р Йордан Иванов Бакалов
проф. д-р Томо Цветанов Борисов
доц. д-р Веселин Панов Лулански
доц. д-р Снежана Петкова Димитрова
Редактор Олга Емилова Златанова
Коректор Камелия Колева Алексиева
Предпечат Камелия Колева Алексиева
Корица Мариана Христова Еленова
Издател Издателски комплекс ВУСИ

Адрес на издателя: Пловдив, Кукленско шосе 13
<https://www.vusi.bg/>; e-mail: pechatnica@vusi.bg

Пловдив, 2023

ISBN 978-619-7343-91-5

Доц. д-р Теодор Дечев е завършил ВИАС през 1984 г. През 2003 г. се дипломира като магистър по политология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. От 2005-а до 2007 г. е докторант на свободна подготовка в Института по социология при БАН, като от 2007 г. е доктор по социология.

В периода 1998-2001 г. е зам.-министър на труда и социалната политика в кабинета на Иван Костов, където министър на труда е Иван Нейков.

В периода от 2003 до началото на 2012 година е зам.-председател и председател на ССИ и член на Националния съвет за тристранно сътрудничество (НСТС). От 2014 г. до днес е директор „Индуриални политики“ в Асоциацията на индустриалния капитал в България (АИКБ). През 2002-2003 г. е експерт на Европейската комисия по въпросите на социалния диалог, в периода 2003-2005 г. е член на Икономическия и социален съвет на РБ.

От 2016 г. е редовен доцент във Висшето училище по сигурност и икономика (ВУСИ), гр. Пловдив, преподава също и в УНСС, София. Преподавал е също в НБУ, ВТУ „Кирил и Методий“ и УНСС. Преподава социология, етносоциология, индустриални отношения и социален диалог, индустриални отношения и сигурност, етнически конфликти и противодействие на конвенционалната престъпност.

Автор е на над 40 научни публикации в сферата на строителните конструкции и на над 80 труда по социология, политология, индустриални отношения, етнически конфликти и международна сигурност. Най-известните му самостоятелни книги са: „Гъвкави форми на работа“ и (пост) индустриални отношения в Централна и Източна Европа; Социалният диалог в частния охранителен сектор; Взаимодействие между институциите и индустриални отношения; Индустриални отношения и сигурност-социални концесии в колективното договаряне; Азербайджан и Туркменистан на газовата шахматна дъска.

В съавторство е издал книгите: Българските работодатели и жените в труда (диагностика на равнопоставеността по пол); Social Dialogue and Employment of Women in the Field of Biomass Utilization in Bulgaria; Иновации в колективното договаряне. Европейски и български аспекти.

Постоянно превежда от английски и руски език.

Блог в мрежата: „Панта Рей – всичко тече“.